

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DİLLƏR UNİVERSİTETİ

Əlyazması hüququnda

ÇİÇƏK ŞAHKƏRƏM qızı ƏLİYEVƏ

**FRANSIZ DİLİNİN TƏDRİSİNDƏ ŞAGİRD LƏRDƏ DİNLƏYİB-
ANLAMA BACARIQLARININ FORMALAŞDIRILMASI
İMKANLARI**

**Fransız dilinin tədrisi metodikası və metodologiyası ixtisası üzrə
magistr elmi dərəcəsi almaq üçün təqdim edilmiş**

DİSSERTASIYA

Elmi rəhbər: _____

G.M.Camalova

pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru, dosent

Bakı – 2022

Mündəricat

Giriş	3-5
Fəsil 1. Tədrisin aşağı mərhələsində dinləyib-anlama bacarıqlarının inkişaf etdirilməsinin psixoloji və didaktik əsasları.....	6-38
1.1 Dinləyib-anlama bacarıqları haqqında ümumi məlumat.....	6-17
1.2 Şagirdlərdə dinləyib-anlama bacarıqlarının formalaşdırılmasının psixoloji və didaktik əsasları.....	18-38
Fəsil 2. Fransız dilinin tədrisində şagirdlərdə dinləyib-anlama bacarıqlarının formalaşdırılması imkanları.....	39-61
2.1 Şagirdlərdə fransız dilində dinləyib-anlama bacarıqlarının formalaşdırılması məqsədilə təkilmə olunan dərslər modelləri	39-49
2.2 Fransız dilinin tədrisində şagirdlərdə dinləyib-anlama bacarıqlarının formalaşdırılması imkanları	50-61
Nəticə	62-64
İstifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısı	65-67

Giriş

Mövzunun aktuallığı. Müstəqil Azərbaycan Respublikasının dünyaya və dünya birliyinə inteqrasiyası ilə əlaqədar olaraq hər hansı bir xarici dilin öyrənilməsi getdikcə daha vacib məsələyə çevrilir. Bu baxımdan tədris prosesində xaciri dillərin tədrisinə artan tələblər və yeni innovativ təlim metodlarının işlənilib hazırlanması dövrün tələblərinə cavab verir.

Azərbaycan cəmiyyətinin həyatında baş verən sosial-siyasi və iqtisadi dəyişikliklər təhsildə də dəyişikliklərə səbəb oldu. Bununla əlaqədar olaraq, xarici dilin orta və ali məktəb fənni kimi statusu da dəyişmişdir. Xarici dil gənclərin intellektual qabiliyyətlərinin, onların təhsil potensialının inkişafı üçün mühüm vasitəyə çevrilib. Bu halda orta məktəbdə xarici dilin öyrənilməsinin məqsədi bu gün, ilk növbədə, gündəlik ünsiyyətin ən ümumi vəziyyətlərində şagirdin öyrənilən dilin daşıyıcıları ilə birbaşa əlaqə qurma qabiliyyətinə yiyələnmək olur. Bununla belə, ünsiyyət təkcə xarici dildə danışmaq deyil, həm də ünsiyyətdə həmsöhbətin nitqini qavramasıdır. Bu baxımdan danışma və dinləməni xarici dildə danışanlarla münasibətdə şifahi fəaliyyətin əsas növləri adlandırmaq olar.

Xarici dil öyrənməyin vacib aspektlərindən biri şifahi fəaliyyət növü kimi dinləməkdir. Dinləmə prosesinin çətinliklərinin müvafiq aspektləri, bu tip tədris prosesinin mahiyyəti və əsas xüsusiyyətləri orta və ali məktəblərdə yüksək keyfiyyətli dinləmə meyarları ilə təmin edilməsi mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Tədqiqat ən təsirli məşqlər çərçivəsində dinləmə təlimi sistemini təsvir edir; nitq mədəniyyəti kimi dinləməyi öyrənmək; ali təhsilin ümumi tələblərinə tabe olan, dinləmənin təhsil sisteminin inkişafının tərkib hissəsinə çevrildiyi xarici dilin tədrisi metodikasındır.

Tədqiqatın obyektı. Tədqiqatın obyekt hissəsini xarici dil öyrənənlərində müxtəlif məzmunlu mətnlərin şifahi formada dinləyib-anlama bacarıqlarının formalaşdırılması təşkil edir.

Tədqiqatın predmeti. Dissertasiya işinin predmeti fransız dili dərslərində xarici dili öyrənənlərə dinləyib-anlama qabiliyyətini inkişaf etdirmək üçün fərqli yolların, üsulların və müxtəlif nümunələr əsasında tətbiqi metodikasının təhlilindən ibarətdir.

Tədqiqatın məqsədi. Cari elmi tədqiqat işində əsas məqsəd Azərbaycan auditoriyası üçün nəzərdə tutulmuş xarici dilin, yəni fransız dilinin tədrisində dörd dil bacarıqlarından biri olan dinləyib-anlama bacarığının formalaşdırılmasına təsir edən metod və vasitələrin pedoqoji prosesə təsirini müəyyən etməkdir.

Tədqiqatın vəzifələri:

1. Problemlə bağlı nəzəri və pedoqoji ədəbiyyatların təhlili;
2. Problemin ali məktəb təcrübəsindəki vəziyyətinin öyrənilməsi;
3. Şagirdlərdə şagirdlərin dinləyib-anlama bacarıqlarını təkmilləşdirmək üçün vacib linqvistik (fonetik, leksik və.s) biliklərə yiyələndirmək;
4. Nitq fəaliyyəti (dinləyib-anlama) üzrə kommunikativ bacarıqları inkişaf etdirmək;
5. Şagirdlərin fransız dilində dinləyib-anlama bacarıqlarının inkişaf sisteminin səmərəli formalarını və metodlarını müəyyən etmək;
6. Eksperimentin nəticələrini təhlil etmək;

Tədqiqatın metodları. Dissertasiya işində müəyyən nəticə əldə olunması üçün bir sıra nəzəri və praktiki əsərlərə müraciyyət edərək bir sıra təhlillərin və rəylərin analizi, sintezi və təhlili aparılmışdır. Belə ki, burada pedaqoji eksperiment, analiz, sintez və təhlil etmə metodları ön plana çəkilmişdir.

Tədqiqatın elmi yeniliyi. Fransız dilində şagirdlərin dinləyib-anlama

bacarıqlarının formalaşdırılması və inkişafını təmin edən üsul və metodların sistemli şəkildə tədqiqindən, eləcə də onun tədris prosesinə tətbiq edilməsindən ibarətdir.

Tədqiqatın nəzəri və praktik əhəmiyyəti xarici dil öyrənənlərin, yəni şagird və tələbələrin fransız dilində istənilən səviyyə və məzmunlu mətnlərin dinləyərək anlama bacarıqlarını inkişaf etdirmək üçün, xarici dil treynərləri, tədrisçiləri fransız dilində nəzəri bilikləri, dil modelləri və dil sistemləri öyrətməklə dil bacarığı olan dinləyib-anlama bacarığına sahib olmalarından ibarətdir. Nəzəri biliklərin praktiki bacarıqlara bilavasitə təsiri danılmazdır. Belə ki, Blum taksanomiyasını əsas tutaraq qeyd etmək lazımdır ki, xarici dillərin tədrisi prosesində də başlıca məqsəd əgər nəzəriyyədirsə son nöqtə də bacarıq və səriştədə tamamlanması zəruridir. Fransız dilinin tədrisində dinləyib-anlama bacarığına malik olma nailiyyətini əldə etmək üçün lazımi dil şəraitini təşkil edərək həm nəzəri, həm də praktiki məqamlar önə çəkilməlidir.

Dissertasiya mövzusu üzrə müdafiyyə təqdim olunan müddəalar aşağıdakı kimi müəyyənləşdirilmişdir:

1. Fransız dilinin tədrisində şagirdlərin dil bacarıqlarını inkişaf etdirmək üçün dinləyib-anlama bacarıqlarının strateji və sistemli təşkilini təmin etmək şərtidir;

2. Fransız dilinin tədrisində şagirdlərin dinləyib-anlama bacarıqlarının formalaşdırılmasına təsir edən amillərdən biri linqvistik biliklərin olması əhəmiyyət kəsb edir;

3. Fransız dilində şifahi və yazılı ünsiyyətin sağlam qurulması üçün dil bacarıqlarının təkmilləşdirilməsi üzərində iş aparmaq zəruridir;

4. Fransız dilinin tədrisi metodikasında dil öyrənənlərin psixoloji durumlarının nəzərə alınması zəruriyyəti;

Tədqiqatın aprobasiyası. Tədqiqat işində göstərilmiş əsas müddəalar müəllifin çap olunmuş məqalə və tezisində öz əksini tapmışdır.

Dissertasiyanın quruluşu. Dissertasiya işi giriş, iki fəsil, nəticə və istifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısından ibarətdir. Hər bir fəsil müvafiq olaraq ayrı-ayrılıqda iki yarımfəslə ayrılmışdır.

I Fəsil

Tədrisin aşağı mərhələsində dinləyib-anlama bacarıqlarının inkişaf etdirilməsinin psixoloji və didaktik əsasları

1.1. Dinləyib-anlama bacarıqları haqqında ümumi məlumat

İstənilən xarici dilin tədrisində əsas məqsəd həmin dildə danışıq, dinləyib-anlama, oxu və yazı bacarıqlarına yiyələnməkdir. Dinləyib-anlama dilin mənimsənilməsi prosesinin əsasını təşkil edən əhəmiyyətli fəaliyyət növlərindən biridir. Məhz bu səbəbdən xarici dili öyrənən şagirdlərdə dinləyib-anlama bacarıqlarının formalaşdırılması məsələsinə xüsusi diqqət yetirilməlidir.

Məlumdur ki, müasir dövrdə xarici dillərin tədrisində əsas hədəf dildən ünsiyyət vasitəsi kimi istifadə etmək qabiliyyətinə yiyələnməkdir. İstənilən bir dildə ünsiyyət qurmaq üçün həmin dildə dinləyib-anlama bacarıqlarına sahib olmaq lazımdır. Dinləyib-anlama bacarıqları kommunikativ səriştənin mühüm komponentlərindən və uğurlu kommunikasiyanı şərtləndirən önəmli amillərdən biridir. Dinləyib-anlama təlimində passiv dinləmə xarici dildə nitqi dinləyən şagirdin söylənilən mətni şüurlu şəkildə heçbir səy göstərmədən dinləməsi kimi başa düşülür. Dinləyib-anlama bacarıqlarının formalaşdırılması probleminə diqqət yetirdiyimiz zaman ilk növbədə bu fəaliyyət növünün əsasını təşkil edən prinsip və xüsusiyyətləri müəyyənləşdirmək lazımdır.

Nəzərə almalıyıq ki, fransız dilli insanlarla görüş situasiyasında, dinləyib-anlama bacarıqlarının mənimsənilməsində motivasiya şagirdlərin dilə olan marağını artırmaq üçün mükəmməl vasitə ola bilər. Auditoriyada orjinal dil mühiti auditoriyanın fonoloji, dialektik, praktiki problemlərinin həll olunmasına yardım etmiş olar. Dərstdən kənar olaraq şagirdlər müəyyən tapşırığı - xarici

dildə qısa metrajlı müsahibələri yerinə yetirmək üçün təhkim oluna bilirlər. Bu kimi situasiyalara şagirdlər öncədən hazırlaşmaq məcburiyyətində qalırlar. Onlar özləri haqqında məlumat, tanışlıq və eyni zamanda sual tərtibatı ilə məşğul olurlar. Şagirdlər kiçik metrajlı müsahibələrdə bir- birilərinə yardımçı ola bilirlər. Hətta belə bir priyomun tətbiqi zəif şagirdlərin inkişafı üçün bu fəaliyyət motivasiya və stimül rolunu oynaya bilər. Bu halda hətta zəif şagirdlər özlərinin öyrəndikləri biliklər əsasında suallar və materiallar hazırlayırlar.

Bu prosesdə müəllimin də rolu olmalıdır. Belə ki, pedaqoq mühitin yaradılması üçün şagirdlərə yardımçı olmalı, onlara materialların hazırlanmasında və anlaşılmayan problemlərin həllində şagirdlərə yardımçı olmalıdır. Bu mühitin yaradılmasında müəllim və şagirdlər səfirliklər, konsulluq, hava şirkətləri, etnik restoranlar, bilinqvistik məktəblərlə əməkdaşlıq edə bilirlər. Müəllim və şagirdlər müxtəlif məkanlar seçə bilər və ya fransız dilli insanları cəlb edəcək maraqlı situasiyalar yarada bilirlər.

Bunlardan əlavə olaraq fransız dilini öyrənmək üçün müasir dövrdə şagirdlər üçün geniş imkanlar açılmışdır, şagirdləri onlardan səmərəli və məqsədyönlü şəkildə istifadə etməyə istiqamətləndirmək isə müəllimlərin üzərinə düşür.

Bəzi dinləmə istiqamətli saytlar dinləyib-anlama bacarıqlarının inkişaf etdirilməsində böyük rol oynayır. Şagirdlər saytın çox geniş imkanlarından istifadə edərək leksik və qrammatik biliklərini artırır, kiçik hekayələr və video materialları dinləyərək verilmiş tapşırıqlarla öz fransız dili biliklərini yoxlayır və eyni zamanda müxtəlif ölkələrdən olan həmyaşıdları ilə fikirlərini bölüşürlər. Şagirdlərə fransız dilinin informasiya və kommunikasiya texnologiyalarından istifadə edərək bu şəkildə öyrədilməsi inkişaf etməkdə olan doğma vətənimiz üçün bacarıqlı və savadlı kadrlar yetişdirmək kimi məqsədimizə çatmaqda bizə kömək edir [30].

Qeyd etmək lazımdır ki, bir çox insanlar hətta ana dilində dinlədikləri

mətnləri belə adekvat şəkildə qavraya bilmirlər. Tədqiqatçıların fikrinə əsasən ünsiyyət prosesinin doqquz faizi yazı, on altı faizi oxu, otuz faizi şifahi nitq və 45 faizi dinləyib- anlama vasitəsi ilə həyata keçir. Bu da dinləyib-anlamanın kommunikasiyanı təmin edən əsas fəaliyyət növü olmasını sübut edir. Həmçinin xarici dilin mənimsənilmə səviyyəsinin həmin dildə dinləyib-anlama bacarıqlarının inkişaf etdirilməsindən asılı olması da qeyd olunmalıdır. Tədris edilən dildə dinləyib-anlama bacarıqlarının lazımi səviyyədə olması şagirdlərin film izləyərkən, radio verlişlərə, dildaşyıcılarının nitqlərinə qulaq asarkən fikir və ideyaları adekvat şəkildə qavramaqlarına imkan verir. Bugün istifadə olunan xarici dillərin tədrisi metodikasında, xüsusilə aktual olan məsələlərdən danışarkən nəzər yetirilməli məsələlərdən biri keçirilən xarici dildə, o cümlədən fransız dilində şagirdlərə şifahi nitqin öyrədilməsinin səmərəliləşdirilməsidir. Şagirdlərdə fransız dilində şifahi nitq bacarıqları formalaşdırılır, möhkəmləndirilir, inkişaf etdirilir, təkmilləşdirilir. Əsas məqsəd isə dilöyrənənlərdə, xüsusi ilə də dili fransız dili olan təhsil alan şagirdlərdə yaradıcı, sərbəst şəkildə danışmaq qabiliyyətinin inkişaf etdirilməsidir.

Müşahidələr göstərir ki, fransız dilli şagirdlərin şifahi nitqinin, tədrisi, o cümlədən də fransız dilində dinləyib-anlama bacarıqlarının inkişaf etdirilməsi problemi hələ də lazımi şəkildə həll edilməmişdir. Bu sahədə bir-birinə zidd olan fikirlər söylənilir. Tədqiqatçıların bir qrupu şifahi nitqi, oxu və yazı ilə ardıcıl şəkildə öyrətməyi, digərləri isə dinləyib-anlama bacarıqlarını inkişaf etdirməyi tövsiyyə edirlər. Şagirdlərin dinləyib-anlama bacarıqlarını inkişaf etdirmək üçün yararsız olan ənənəvi üsullardan deyil, innovativ metodların istifadə edilməsinə üstünlük verilməlidir. Təcrübə onu göstərir ki, bu olmadan şagirdlərdə dinləyib-anlama bacarıqlarının düzgün və adekvat inkişafından danışmaq olmaz [34].

Dinləyib-anlama bacarıqlarının inkişafı, bilavasitə tədris prosesində

istifadə edilən təlim materiallarının düzgün şəkildə seçilməsindən asılıdır. Şagirdlərdə dinləyib- anlama bacarıqlarının tədrisi üçün seçilən modellər, nitq nümunələri elə olmalıdır ki, şagird onu tez qavraya bilsin və kommunikasiyada istifadə edə bilsin. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, xarici dilin tədrisində, o cümlədən də fransız dilində dinləyib-anlama bacarıqlarının tədrisində istifadə edilən təlim materiallarının seçilməsi problemi xarici dillərin tədrisi metodikasında indiyə qədər lazımi şəkildə həll edilməmişdir.

Fransız dilində təhsil alan şagirdlərin kommunikativ nitq fəaliyyətinin inkişaf etdirilməsinin nə dərəcədə səmərəli olması yalnız seçilən dil materiallarından asılı deyildir. Elmi əsaslar üzərində işlənmiş çalışma və tapşırıqlar şagirdlərin real ünsiyyət prosesinə cəlb edilməsini təmin etməlidir.

Dialoji nitqin tədrisi prosesinin səmərəli şəkildə təmin edilməsi və bu sahədə uğurlu nəticələrin əldə edilməsinə xidmət edən çalışma və tapşırıqların işlənilib hazırlanması müasir metodikanın ən vacib problemlərindən biri olaraq qalır. Tapşırıq sistemi yaratmaq problemi, hal-hazırda fransız dilində dinləyib-anlama bacarıqlarının inkişafı üçün vacib məsələdir [9, 23].

Fransız dilində dinləyib-anlama bacarıqlarını inkişaf etdirmək üçün səmərəli metod irəli sürərkən təlimin baş verdiyi şərait nəzərə alınmalıdır. Şagirdlər fransız dilində ana dillərində olmayan leksik vahidlər, qrammatik strukturlar və nitq modellərinə rast gəlirlər ki, bu da dinləyib-anlama bacarıqlarının formalaşdırılması prosesini əhəmiyyətli dərəcədə çətinləşdirir.

Dinləyib-anlama bacarıqlarının tədrisi onun hansı üsullarla, hansı dil və nitq materialları ilə verilməsindən bilavasitə asılıdır. Məhz bu səbəbdən xarici dildə dinləyib-anlama bacarıqlarının tədrisi diqqət mərkəzində olmalıdır.

Dinləyib-anlama vərdiş və bacarıqlarını öyrənmək üçün öncə nitq fəaliyyətinin nə olduğunu bilmək lazımdır. Nitq fəaliyyəti müxtəlif elm sahələrinin tədqiqat obyektidir. Linqvistika, psixologiya və fiziologiya – nitq fəaliyyətinə müxtəlif mövqelərdən yanaşırlar. Linqvistika nitq fəaliyyətinin

məhsullarını, psixologiya isə nitq fəaliyyətinin mexanizmlərini öyrənir.

Bir qrup alimlər bacarıqları bacarığın formalaşdırılmış komponenti kimi qiymətləndirirlər. Nitq fəaliyyəti təkrar olunduqca müəyyən, uyğun bacarıqlar da meydana gəlir. Deməli, vərdişin ən vacib xüsusiyyətlərindən biri də nitq fəaliyyətinin avtomatlaşdırılmış formada yerinə yetirilməsidir. Avtomatlaşdırma eyni bir fəaliyyətin təkrarlanması nəticəsində baş verir. Bacarıq isə müvafiq istiqamətdə fəaliyyət üçün bacarıqlar sistemidir.

V.İ.İlğinoğlu və M.İ.Babnevoy kimi bir çox metodist və psixoloqlar qeyd edirlər ki, dinləyib-anlama vasitəsi ilə məlumat almaq oxuya nisbətən daha çətinidir [29]. Çünki, şifahi nitqdə məlumatı qəbul etmək və anlamaq eyni vaxtda baş verir və təqdim edilmiş material analiz edilmədən birbaşa qəbul edilir. Yazılı materialdan fərqli olaraq şifahi nitqdə temp mühüm rol oynayır. Əgər təqdim olunan materialda nitqin tempi dinləyicinin dinləyib-anlama qabiliyyətinə müvafiq deyilsə, bu zaman şagird, dinləyici nitqi qəbul etdiyi zaman çətinlik çəkəcək və məlumatın az bir qismi dinləyici tərəfindən qavranılacaq. Buna görə də təqdim olunan materialın tempini müəyyən edəndə verilmiş dildə nitqin orta tempi ilə birlikdə şagirdlərin fərdi dinləyib-anlama bacarıqları da nəzərə alınmalıdır. Dinləyib-anlama prosesinin əvvəlki mərhələlərində təqdim olunan siqnalların sürətini sözlər və söz birləşmələri arasında pauza etməklə azaltmaq lazımdır. Tempin həmişə yavaş olması şagirdlərin iş qabiliyyətini aşağı salır, buna görə də təqdim olunan nitq materialının sürətini tədricən artırmaq lazımdır.

Bir sıra müəlliflər dinləyib-anlamanın iki növünü qeyd edirlər: tam anlamaq və eşitdiyini mətnin ancaq məzmununu anlamaq. Tədrisin aşağı mərhələsində dinləyib-anlama bacarığının birinci növü, yəni eşitdiyinin tam, dəqiq anlaşılması əsas hesab olunur. Dinləyib-anlama sadəcə məlumatın qəbulu olmayıb, həm də eşitdiyinə cavab vermək üçün daxili hazırlıqdır. Anlama danışıq prosesində, danışıq da anlama prosesində formalaşır. Beləliklə də, dinləyib-anlama – danışıq hazırlayır, danışıq da öz növbəsində nitqin şifahi formada qəbulunun təşkilinə şərait yaradır.

Tədqiqatçıların fikrincə, əgər anlama sözlərin qrafik formalarına əsasən baş verirsə, onda yazılı material şagird tərəfindən şifahi nitqə nisbətən daha yaxşı qəbul edilir. Lakin, anlama səsli obrazlara əsaslanarsa, onda şifahi nitq

yazılı nitqə nisbətən şagird tərəfindən daha yaxşı qəbul edilir [4, 403].

Şifahi nitqin qəbul edilməsinin bir sıra səciyyəvi xüsusiyyətləri var. Şifahi monoloji nitqi dinləyən zaman şagird başa düşə bilmədiyi yerlərdə nitqi dayandırmaq imkanına malik deyil. Dioloji nitqdə isə şagirdnin diqqəti iki yerə bölünür, yəni o, eynizamanda həm dinləyici, həm də danışan rolunda çıxış edir. Həmsöhbətinin dediklərini dinləməklə, şagird eyni zamanda ona uyğun cavab barədə də düşünür. Şifahi nitqin qəbul edilməsi yazılı nitqin qəbuluna əsasən daha çox əqli səy tələb edir. Çünki insanın eşitmə qabiliyyəti görmə qabiliyyətindən on altı dəfə azdır.

H.Palmer öz sisteminə əsasən şifahi nitqi bir-iki ay passiv öyrətməyi təklif edirdi. Bu zaman şagird müəllimin fransız dilində danışdığı hekayələrə qulaq asır, ana dilindən istifadə etmir. Lakin H. Palmerin bu sistemində bir həqiqət də vardır ki, o, eşidib-anlama bacarıqlarını aşılayarkən, şifahi nitqdə düzgünlük kriteriyasına riayət etməyin vacibliyini vurğulayırdı. Düzgün nitqi isə şagird dəfələrlə təkrarən eşitdiyi düzgün tələffüzdən öyrənə bilər. Müasir metodist-alimlərin əsərlərində də fransız dilində autentik materialları tədrisin ilk mərhələsindən başlayaraq intensiv öyrətmək tələb olunur.

Məktəb şagirdlərində fransız dilində dinləyib-anlama bacarıqlarının formalaşdırılmasından danışarkən, bu dilin öz lüğət ehtiyatına görə dünya dilləri içərisində ən zəngin dillərdən biri hesab edildiyini də vurğulamaq lazımdır. Fransız dilinin zəngin söz ehtiyatının müəyyən hissəsini şagirdlərə öyrədə bilmək üçün, dili ilk növbədə şagirdlərə sevdirmək lazımdır. Həmçinin, proqramda mənimsənilməsi nəzərdə tutulan materiallar möhkəm öyrədildiyi təqdirdə, şagirdlər bu dildə danışan şəxsi başa düşməklə bərabər öz düşüncələrini də ifadə edə bilərlər. Təəssüflə qeyd edilməlidir ki, bəzən dilini bitirən şagirdlərin əksəriyyəti fransız dilində fikirlərini ifadə etməkdə və söylənilən mətni başa düşməkdə çətinlik çəkirlər. Bunu da qeyd etmək lazımdır ki, dil siniflərində fransız dilini tədris edən müəllimlərin bir qismi dinləyib-anlama yönümlü materialların tədrisinə lazımi qayğı göstərmirlər, onlar audio

materialları tələb olunan şəkildə təqdim edirlər. Belə ki, fikrin şifahi formada ifadə olunması nitq materialının bərpası və nitqin baş verdiyi şəraitə müvafiq olaraq nitqin əlaqələndirilməsi olmadan qeyri-mümkündür. Eyni zamanda, fikirdə əhatə olunan nitq vahidlərini tanımadan, fikrin deyildiyi vəziyyətlə və kontekst ilə onları əlaqələndirmədən nitqin düzgün şəkildə qavranılması, mənimsənilməsi mümkün deyildir [4, 402].

Deyilənlərdən məlum olur ki, nitq materiallarını, nitq fəaliyyətində istifadə etmək üçün nitq materialları mənimsənilməlidir və bu materiallardan istifadə etməklə zəruri əməliyyatlar aparmaq bacarığına yiyələnmək lazımdır.

Həmçinin qeyd olunmalıdır ki, göstərilən əməliyyatlara yiyələnmək yolunda müəyyən çətinliklər durur; bu çətinliklərin əsas mənbələri-ana dili və fransız dili arasında, fransız dili daxilində-interferensiya və ya dillərarası və dildaxili interferensiyadır. Dilin öyrənilməsində dörd məzmun xəttinin biri və birincisi dinləyib-anlamadır və dərstdə dinləmə materiallarının yerinə yetirilməsini də ön plana çəkilir. Şagirdin dinləmə tapşırıqlarını öz müəllimi deyil, doğma dildə danışanın dilindən eşitməsi isə daha perspektivli olur. Ola bilsin ki, müəllimin çox mükəmməl tələffüzü var, amma şagirdin fərqli səs dinləməsi onun xarici dili dinləyib-anlama qabiliyyətlərinin formalaşmasını tezləşdirir. İnternet vasitəsilə dünya ölkələrindən olan müəllim, təlimçi və ekspertlər ilə mütəmadi olaraq aparılan vebinarlar, forumlar və ya video konfranslardakı fikir mübadiləsindən belə bir nəticəyə gəlirik, şagirdlər fransız dili dərslərində, xüsusilə də fransız dilinin ana dili olmayan ölkələrdə tədrisi zamanı, hər dərs dinləmə tapşırıqları yerinə yetirirlər. Odur ki, dinləyib-anlama bacarıqlarının texniki vasitələrlə inkişafı şagirdlərə müsbət təsir edir.

Biz məhz dinləyib-anlama bacarıqlarının köməyi ilə radio-televiziya verlişlərini, həmçinin filmləri izlədiyimiz zaman müxtəlif informasiyalar əldə edirik. Eləcə də hər bir adam onunla həmsöhbət olan digərinin danışığını başa düşməlidir, əks halda o, söhbəti davam etmək iqtidarında olmayacaq. Demyankonun qeyd etdiyi kimi bəzi müəllimlər şagirdlərdə dinləyib-anlama bacarıqlarının mənimsənilməsinə

az əhəmiyyət verir və hesab edirlər ki, dinləyib-anlama vərdiş və bacarıqları öz-özünə formalaşır [17, 78]. Lakin biz şagirdlərin qrup yoldaşlarının, müəllimlərinin və digər şəxslərin onlara fransız dilində verdiyi sualları başa düşməkdə nə qədər çətinlik çəkdiklərinin şahidi oluruq. Şagirdlər mətni yavaş oxumağı xahiş edir və mətnin mənasını tuta bilmədiklərini qeyd edirlər.

Metodistlər tərəfindən ali məktəblərdə aparılan müşahidələr göstərir ki, ali məktəblərdə şagirdlərdə dinləyib-anlama bacarıqlarının inkişaf etdirilməsi prosesi kifayət qədər güclü deyil. Hər hansı bir dildə düzgün danışmaq üçün həmin dildə dinləyib-anlama bacarıqlarına yiyələnmək vacibdir.

Çoxları bəzən fransız dilini bilmək anlayışını həmin dildə danışmaq qabiliyyəti ilə eyniləşdirirlər. Lakin, fransız dilində danışmaq heç də o demək deyil ki, həmin şəxs fransız dilini başa düşür. Ona görə də hər bir şagird qulaq asmaq, dinləyib-anlama bacarığına malik olmalıdır. Amma şagirdlərin əksəriyyəti bu bacarığa malik olmadıqları üçün danışığın yalnız otuz faizini başa düşürlər. Bu da şagirdlərdə dinləyib-anlama vərdiş və bacarıqlarının düzgün qurulmamasından irəli gəlir. Passov qeyd edir ki, dinləyib-anlama danışığı bacarığı ilə sıx əlaqədardır və onlar şifahi nitqin əsas qütblərini təşkil edirlər [20, 24]. Onların hər ikisi nitqin reseptiv fəaliyyət növünə aiddir. Bəzi hallarda dinləyib-anlamayı passiv fəaliyyət növü də adlandırırlar. Bu düşüncə ilə razılaşmaq olmaz, çünki, dinləyib-anlama aktiv dərk etmə prosesidir. Ona görə də bu proses müxtəlif yeni nitq məlumatlarının qəbul edilməsinə və başa düşülməsinə yönəlmişdir.

Dinləyib-anlama bir bacarıq kimi müxtəlif kateqoriyalara əsaslanır:

- a) qrammatik nitq formalarının morfoloji səviyyədə başa düşülməsi;
- b) söz və söz birləşmələrinin başa düşülməsi;
- c) nitqin səsli hissəsinin, yəni səslərin, intonasiyanın və s. qəbul edilməsi.

Nitq vərdiş və bacarıqlarını öyrənə bilmək üçün dil öyrənənlər ilk növbədə nitq fəaliyyətinin nə olduğunu bilməlidirlər. Nitq fəaliyyəti insanın əmək fəaliyyətinin təsiri ilə meydana gəlmişdir. Nitq fəaliyyəti linqvistika, psixologiya, fiziologiya və digər bir sıra elmlərin tədqiqat obyektidir. Bu elmlərin hər biri nitq fəaliyyətinə müxtəlif aspektlərdən yanaşırlar. Nitq fəaliyyətinin mexanizmlərini psixologiya, məhsullarını isə linqvistika öyrənir.

Digər tərəfdən dinləyib-anlama mürəkkəb fəaliyyət növü olmaqla qavrama komponenti və linqvistik bilikləri özündə cəmləşdirir. Metodistlər bu fenomeni daha geniş şəkildə izah etməyə çalışarkən dinləyib-anlama bacarıqlarının formalaşdırılmasına dair elmi cəhətdən əsaslandırılmış təkliflər irəli sürürlər. Tədqiqatçılar dinləyib-anlamanın koqnitiv təbiətə sahib olduğunu və qavrama prosesinin həm də linqvistik biliklərə əsaslandığını qeyd edirlər. Dinləyib-anlama bacarıqlarını aşılarkən hədəf, dinlənən materialların şagird tərəfindən adekvat şəkildə qavranılması və dinlənən mətni tam şəkildə başa düşmək məqsədi ilə şərh edilməsindən ibarətdir.

Xarici dilin tədrisinin tətbiqində vərdiş və bacarığın həlli probleminə ən geniş yanaşmalardan biri nitqin formalaşmasının elementar bacarıq, vərdiş və ikinci bacarıqolmaqla üç əsas pillədə getməsi istiqamətindədir.

Passovun nəzəriyyəsinə əsasən nitq fəaliyyətinin metodiki cəhətdən iki növünü göstərmək olar [19, 127]:

1. Produktiv növ – buraya nitq fəaliyyətinin yazılı və şifahi növləri aiddir
2. Reseptiv növ – buraya isə nitq fəaliyyətinin dinləyib-anlama və oxu növləri aiddir.

Bu növlərin hər birinin özünəməxsus mexanizmlərinin olması onları bir-birindən fərqləndirməkdə çox böyük əhəmiyyət kəsb edir. Hətta bir qrupa aid edilən oxu və dinləyib-anlama növləri də bir-birindən fərqlənir, bu nitq fəaliyyəti növlərinin öyrənilməsi yolları da fərqlidir. M.İ.Demyanenkonun

fikrincə şifahi nitq, nitq fəaliyyətinin produktiv növünə aiddir [17, 134].

Dinləyib-anlamanın reseptiv nitq fəaliyyətinə aid olmasına baxmayaraq o passiv yox, aktiv prosesdir. Bu da dilin fonoloji, semantik və sintaktik imkanlarından xəbərdar olan şagirdin səs dalğalarını birləşdirərək məna kəsb edən mətnləri yaratmağına imkan verir. Dinləyib-anlama bacarıqlarını şagirdlərə aşılaraqən danışan şəxsin kommunikativ niyyətini bildirmək bacarığını müntəzəm olaraq inkişaf etdirmək əhəmiyyət kəsb edən məsələlərdən biridir.

Nitq fəaliyyəti şifahi və yazılı formada həyata keçirilir.

Şifahi nitq intonasiya, temp, həmsöhbətlə əlaqə və s. faktorlarla səciyyələnir. Yazılı nitqin də yazının əvvəlcədən planlaşdırılması, intonasiyanın olmaması, düşünülməsi və s. kimi səciyyəvi xüsusiyyətləri var.

Nitq fəaliyyəti vahid fəaliyyət növü kimi uyğun vərdiş və bacarıqlara əsaslanır. Lakin nə pedoqoji, nə də psixoloji ədəbiyyatda bu terminlər eyni mənada təqdim edilmir. Bacarıq müəyyən bilik, bacarıqlara sahib olan şəxsin fəaliyyətini məqsədyönlü tənzimləmək üçün lazım olan praktiki və psixoloji hərəkətlərin mürəkkəb sistemidir. Baxmayaraq ki, bəzi mənbələrdə bacarıqla qabiliyyət eyniləşdirilir, amma qabiliyyət fərdin daxili imkanıdır.

Bir çox tədqiqatçılar göstərir ki, dillərin bir-birinə təsiri həm mənfi həm də müsbət ola bilər. Həmçinin dillərin tərkibində mövcud olan struktur müxtəliflikləri dinləyib-anlama prosesində mətnin düzgün çatdırılmamasına gətirib çıxara bilər. Yəni Azərbaycan dilində xəbərin cümlənin axırında işlənməsi, Fransız dilində isə xəbərin mübtədadan sonra işlədilməsi kimi sintaktik fərqliliklər mətni dinləyib-anlamaqda çətinliklər yarada bilər. Amma Y.A.Jlutenkonun fikrincə təbii əlaqədə ana dili daha çox təsirə məruz qalır [11, 18].

Dinləyib-anlama bacarıqlarının formalaşdırılmasında artikulyativ yanaşma nəzəriyyəsi rus linqvistləri K.M.Kolosov və İ.A.Qruzinski tərəfindən irəli sürülüb. Artikulyativ nəzəriyyəsinə əsasən xarici dildə olan səslər şərti olaraq üç yerə bölünür:

- 1) hər iki dildə bir-birinə uyğun gələn və ya oxşar olan fonemlər;
- 2) oxşar əlamətləri olsa da, tam uyğun olmayan fonemlər;
- 3) ana dili ilə oxşarlığı olmayan fonemlər.

Bu kateqoriyalar ali məktəb şagirdlərinin xarici dil öyrənərkən nələrdə daha çox çətinlik çəkdiyini müəyyənləşdirməyə istiqamət verir.

Dinləyib-anlama qavrayışına və onun imitasiyasına akustik yanaşmada diqqət yetirilir. Bu yanaşmada səsin mənimsənilməsi nitq axını, nitq modelləri və strukturu vasitəsi ilə həyata keçirilir [1, 394].

Diferensial yanaşmada isə dinləyib-anlama bacarıqlarının formalaşdırılması üçün müxtəlif analizatorlardan istifadə olunur. Diferensial yanaşmada da akustik yanaşmada olduğu kimi müəllimin didaktik nitqinə əsaslanaraq adekvat nitq bacarıqları formalaşdırılır.

Bir çox metodistlər tərəfindən təsdiq edilmişdir ki, xarici dilin öyrədilməsində və nitq fəaliyyətinin formalaşmasında dinləyib-anlama bacarıqlarının xüsusi əhəmiyyətə sahib olmasına baxmayaraq, dil öyrənənlərin qarşılaşdığı çətinliklər dinləyib-anlama prosesləri ilə də əlaqəlidir. Nitq fəaliyyətinin növləri arasında zəncirvari əlaqənin olmasına baxmayaraq, tədris prosesində praktiki mənada bunlar nəzərə alınmır. İstənilən xarici dilə yiyələnmək üçün həmin dildə danışıq bacarıqları dinləyib-anlama bacarıqları süzgəcindən keçməlidir.

Yuxarıda sadalanan nəzəriyyə və yanaşmalara əsasən belə bir nəticə çıxarmaq olar ki, dinləyib-anlama bacarıqlarının inkişaf etdirilməsində fizioloji, psixoloji və individual olmaqla müxtəlif amillər rol oynayır.

1.2. Şagirdlərdə dinləyib-anlama bacarıqlarının formalaşdırılmasının psixoloji və didaktik əsasları

Dilşünaslığın bir sahəsi olan psixolinqvistika psixoloji mexanizmlər əsasında nitq prosesini öyrənir. Yeni bir sahə olan psixolinqvistika nitq fəaliyyəti kimi dil kodları vasitəsi ilə informasiyaların qəbulu və ötürülmə prosesini araşdırır.

Şifahi nitqin qəbulunun psixoloji əsası qəbuletmə prosesindən, insan tərəfindən dil vahidlərinin səslər şəklində tanınmasından və onların mənalılarının anlanılmasından ibarətdir. Dinləyib-anlama prosesi isə psixoloji cəhətdən çox mürəkkəb struktura malikdir. Dinləyib-anlama prosesini hərəkətə gətirən əsas vasitə hər hansı bir şifahi nitqdən özünə lazım olan informasiyanı əldə etməkdir.

Dinləyib-anlama eşidilən nitqin qəbul edilərək başa düşülməsi olmaqla yanaşı öz-özlüyündə fikri və mimik fəaliyyəti əks etdirir. Bu vərdişinə yiyələnmək inkişaf etdirici, tərbiyəvi və elmi məqsədləri həyata keçirmək üçün imkan yaradır.

Dinləyib-anlamanın iki tərəfi mövcuddur: hissi və məntiqi. Keyfiyyətə fərqli mövqələrdə olmalarına baxmayaraq, bu proseslər qırılmaz vəhdətdə fəaliyyət göstərir.

Nitqin qavranılması dinləyib-anlamanın mexanizmlər sistemində birinci komponentidir. A.R.Lurinin hesab edirdi ki, başqa dili bilməyən şəxs dili nəinki başa düşmür, həm də onu eşitmir [30]. Qavramanın inkişaf etdirilməsi, qavramanın operativ vahidinin çoxalması hesabına gedir. Dinləyib-anlama prosesinin müvəffəqiyyətli olması bu vahidin böyüklüyündən asılıdır. Nitq nə qədər iri bloklarla qavranılırsa, nitqdə olan informasiyaların yenidən işlənməsi bir o qədər uğurlu alınır. Nitq məşq zamanı öncə sözlərlə hissə-hissə qavranılır. Həmçinin nitq tərkib hissələrinin ayrılmayan vahidi (məsələn fraza) kimi də qavranıla bilər.

Beynin yüksək təhlil və tərkib forması qavramadır. Təhlil etmədən

mənali qavrama mümkün deyil. Tanış olmayan əcnəbi dilin aramsız səs axını kimi qavranılması buna nümunə ola bilər. Nitqin mənali qavranıla bilməsi, yaxud onun anlaşılması üçün nitqi ayrı-ayrı hissələrə, frazalara, ifadələrə ayırmaq lazımdır. Həmçinin nitqin qavranılması prosesində eyni zamanda tərkib də baş verir və bunun nəticəsində biz fərqli səsləri yox, xüsusi mənə daşıyan cümlələri, sözləri qavrayırıq. Bu proses zamanı baş beynin qabıq maddəsində müvəqqəti sinir əlaqələrinin yaranması baş verir. Dinləyib-anlama prosesinin öyrədilmə metodikasında qavrama mexanizminin fəallıq dərəcəsi xüsusi olaraq nəzərə alınmalıdır. Qavrama mürəkkəb idrak prosesidir. Onun tərkibində duyğularla yanaşı insanın keçmiş təcrübəsi də rol oynayır. Nitq, təfəkkür, iradə və s. kimi idrak prosesləri qavrama ilə üzvi surətdə bağlıdır. Qavrama insanın meylindən, marağından, dünyagörüşündən, emosional vəziyyətindən, yönəlişindən asılıdır. Bu səbəbdən də dinləyib-anlama zamanı şagirdnin bu vəziyyətlərinin tənzimlənməsi və idarə olunmasının metodiki əhəmiyyəti böyükdür.

Müəyyən olunmuşdur ki, qavrama prosesinin başlamasından öncə nitq duyulan kimi artikulyasiya orqanları minimal fəallıq göstərirlər. Bunun sayəsində dinləyənin şüurunda oyadılan müəyyən modellər nə eşidiləcəyini öncədən artikulyasiya etməyə imkan verir. Eşitmə ilə daxil olan siqnalların bizim yaddaşımızda mövcud olan modellər ilə fasiləsiz tutuşdurulub müqayisə olunması iki formada baş verir [2, 346]:

- a) qavramanın müqayisə olunan vahidi kəsildikdən sonra tutuşdurma;
- b) öncədən kökləmə sayəsində oyandırılmış modellərlə tutuşdurma.

Aydın ki, dinləyib-anlama prosesi ikinci halda daha effektiv olur.

Müqayisə etmənin insanın köhnə təcrübəsi, emosiyaları və hissləri ilə sıx bağlı olması da nəzərə alınmalıdır. Eşidən kəsin təcrübəsi dedikdə eşitmə qavramasının və nitqin anlaşılmasının əsasını təşkil edən hiss etmə və eşitmə izləri başa düşülür. Tutuşdurma-tanıma mexanizmi eşitmənin izləri qədərincə

fəal olduqda xəbərin qavranılması zamanı dirçəlir və dərk edilmiş tanınma baş verir.

Əlbəttə ki, dinləyənin beynində müəyyən frazalar dəstinin saxlanılmasını düşünmək düzgün deyil və praktiki olaraq bu mümkünsüzdür. Tanıma prosesi tutuşdurma zamanı yadda saxlanılanla eşidilənin tamamilə üst-üstə düşməsi hesabına yox, müəyyən invariantlar əsasında baş verir. Metodiki olaraq qeyd etmək lazımdır ki, bu cür invariant əlamətlər köhnə nümunədə qavranılmışların əsasında abstraktlaşdırılır [30].

Fransız dili tədrisinin keyfiyyətinin artırılması və dinləyib-anlama bacarıqlarının formalaşdırılması məqsədi ilə şagirdlərin motivasiya və stimullaşdırılması vacib məsələdir. Fransız dili dərslərində dinləyib-anlama bacarıqlarının formalaşdırılması məqsədinə çatmaq auditoriyada şagirdlərin fəal iştirakından, təşəbbüskarlığından, pedaqoqun ustalığından və istifadə etdiyi texnoloji metod və avadanlıqlardan asılıdır. Müasir tətbiqi təlim-tədris texnologiyaları şagirdlərin əldə etdikləri bilik və bacarıqlarının formalaşdırılmasının stimullaşdırılmasına xidmət edir.

Təhsildə motivasiya və stimullaşdırma şagirdlərin bacarıq, zəruri informasiya və ya məlumatların axtarışını müvəffəqiyyətlə yerinə yetirmək, real vəziyyətdə qazanılmış bilikləri və bacarıqları tətbiq etmək, təsirli müvafiq dil sahəsində fəaliyyət göstərmək, lazım olan məlumatı sərbəst işləmək, təhlil etmək və qiymətləndirmək, əldə edilmiş bilikləri praktikada tətbiq etmək, bilikləri müstəqil əldə etməyə səy göstərmək və s. hesab olunur [12, 36]. Müasir tədris texnologiyalarına görə, müəllim xarici dil dərslərində şagirdlərin fəaliyyətini stimullaşdırmaq məqsədi ilə auditoriyanın bütün üzvlərinin maraqlarını təmin etməyə çalışmalıdır. Müəllimin stimullaşdırma və motivasiya metodlarından istifadə etməklə, hər bir şagird öz potensial qabiliyyətinin müstəqil olaraq probleminin həllinə, öz bilik və bacarıqlarının reallaşdırılmasının həyata keçməsində nail olur. Müasir pedaqoji texnologiyaya görə, potensial gücündən asılı olmayaraq hər bir şagirdə öz

bilik və bacarıqlarından maksimum istifadə etmək şəraiti yaradılmalıdır.

Eyni zamanda müəllim, pedaqoq şagirdlərə dil dərslərində biliklərin və məlumatların müstəqil əldə olunmasını öyrətməlidir.

Qeyd etdiyimiz kimi təlim texnologiyasının əsas məqsədi şagirdlərin yeni təlim bacarıqlarına, bacarıqların formalaşması konsepsiyasına, təfəkkürün daha yaxşı və səmərəli istifadəsinə motivasiya etməkdir. Fransız dili dərslərini optimallaşdırma, intensivləşdirmə, maraqlı etmək, stimullaşdırma, məntiqi, tənqidi, yaradıcı təfəkkür, şagird müstəqilliyi məqsədi ilə verilən biliyin məzmununu ötürmək üçün müxtəlif metodlardan, mühitlərdən, debatlardan və diskussiyalardan, əqli hücumdan və s. kimi bir sıra metodlardan, didaktik oyunlardan və başqa kreativ vasitələrdən istifadə təlimin stimullaşdırılması və motivasiyası ilə şərtlənir. Ümumiyyətlə, motivasiya və stimullaşdırılma tədrisin effektivini artırır. Təhsilin effektivliyi və keyfiyyəti isə təlim-tədris prosesində baş verən pedaqoji texnologiyaların istifadəsindən aslı olan məsələdir. Təlimin stimullaşdırılması və motivasiya olunması tədrisin və təlimin səmərəli, fəal və kreativ formada həyata keçirilməsi məqsədi ilə onları müxtəlif növ pedaqoji priyomlarla təmin edilməsinin fonunda baş verməlidir. Digər bacarıqların təkmilləşdirilməsi üçün istifadə olunduğu kimi dinləyib-anlama bacarıqlarının formalaşdırılmasında da stimullaşdırılma motivasiyadan istifadə olunmalıdır.

Şagirdlərdə müəllimlər çox vaxt əsas fəaliyyətlərini şagirdlərin dil biliklərinə yiyələnmələri istiqamətində yönəldir və şagirdlərin nitq səriştəsi diqqətdən kənar qalır. Bir çox hallarda dili dərslərində dil daşıyıcıları ilə real kommunikasiya imkanlarına şərait olmaması kimi meyarlar şagirdlərdə ünsiyyət həyəcanı, danışmaq kompleksinin yaranmasına səbəb olur. Real kommunikasiya qorxusunun yaratdığı təsir haqqında danışarkən daha bir cəhətə də fikir vermək lazımdır. Şagirdlərin yaşadığı qorxu hissi müsbət və mənfi təsirlərə də malikdir. Müsbət təsir şagirdlərinin dilinin öyrənilməsi zamanı ciddi cəhd göstərməsində, verilmiş tapşırıqları yerinə yetirmək üçün çox

vaxt sərf etməklə təlimdə irəliləməsində əks olunur. Belə olduğu halda qorxu şagirdləri daha ciddi çalışmağa sövq edir və qəribə də olsa stimullaşdırıcı təsirə malik olur. Şagird qorxur və bunun üçün daha çox çalışır, getdikcə müvəffəqiyyət qazanır, öz bacarığına inamı güclənir, getdikcə qorxu hissi inam hissi ilə əvəzlənir. Dinləyib-anlama bacarıqlarının formalaşdırılmasında şagirdin fərdi-psixoloji xüsusiyyətləri və eyni zamanda müəllimin doğru yanaşması həlledici rol oynaya bilər. Qorxunun mənfi təsiri isə şagirdin ruhdan düşməsində, qrup yoldaşlarının yanında özünü inamsız hiss etməsində və getdikcə təlimdən geri qalmasında ifadə olunur. Real təlim mühitində baş verən bu cür halların qarşısını almaq üçün kommunikativ təlim səmərəli yollar təklif edir. Şagirdlərdə müəllimin səbirli, dostyana münasibəti, təlim materiallarından istifadədə fərdi xüsusiyyətlərin də nəzərə alınması, şagirdlərdə motivasiyanın artırılması və s. yollar tədricən qorxu hissini aradan qaldırmağa və hər bir şagirdni kommunikasiya prosesinə aktiv iştirakçı qismində cəlb etməyə imkan verir.

Şagirdlərdə digər bir psixoloji faktor da nəzərdən qaçırmamaq olmaz. Dinləyib-anlama bacarıqlarının kommunikativ yönümlü tədrisi zamanı şagird hiss edəndə ki, müəllim onun nitqini, onun nitq inkişafını izləmək üçün deyil, sadəcə formal əlamətləri əsas götürməklə qiymətləndirmək üçün dinləyir, onda demotivasiya olur. Bu cür halların qarşısını almaq üçün xarici dillərin tədrisində kommunikativ yanaşma şagird- müəllim cütlüyündən çox, şagird-şagird, şagird-qrup münasibətlərini əhəmiyyətli hesab edir. Qrup yoldaşları ilə dialoq qurarkən şagirdlər mənfi qiymətləndirmədən qaynaqlanan qorxu hissini keçirmirlər və davamlı olaraq danışaraq onlarda dildə danışmaq və dinləyib-anlama bacarıqları formalaşır. Kommunikativ yanaşmanın özlərinin əsas iş üslubu kimi qəbul edən müəllimlər qiymətləndirmənin metodiki mənasını düzgün şəkildə başa düşməli və onu effektiv həyata keçirməklə şagirdlərdə olan inamsızlıq hissələrini zamanla azaltmalı, dinləyib-anlama bacarıqlarını şagirdlərdə inkişaf etdirməlidirlər [25,122].

Dinlənilən mətnin mənimsənilməsi dinləyib-anlama zamanı nitq orqanlarının qabaqcadan köklənməsi halıdır ki, bu, beyində hansısa modelin oyanmasına səbəb olur. Belə köklənmə antisipasiya mexanizminin fəaliyyəti üçün əsasdır və antisipasiya nitqin struktur, məzmunu tərəfidir. Ancaq tanıma hələ anlama demək deyil və buna, artıq, aktual dərkətmə səviyyəsində fəaliyyət göstərən məntiqi anlamanın mexanizmi gətirib çıxarır. Beynin analitik-sintetik fəaliyyəti insanın digər qabiliyyətlərinin köməkliliyi ilə anlama funksiyasını həyata keçirir. Çox mürəkkəb bir dil prosesi olan anlama hələ dərinədən öyrənilməmişdir və əgər anlamanın təkmilləşdirilməsi xarici dil tədris edən müəllimdən asılıdırsa, bütün digər mexanizmlərin formalaşdırılması onun birbaşa vəzifəsidir.

Eksperimentlər əsasında müəyyən olunmuşdur ki, ana dilində nitqin normal tempi dəqiqədə təxminən üç yüz iyirmi heca, xarici dildə isə iki yüz əlli hecadır. Səslərin və sözlərin qəbul edilməsində qısa müddətli yaddaş böyük rol oynayır. Bu sözləri bütöv birləşdirmə şəklində səsləndirilib, mənası şagirdə aydın olana kimi yadda saxlamaq lazım gəlir. Sonra isə unutma mexanizmi işə düşür, bütün sözlərin yaddaşda saxlanması sonra gələn məlumatın qəbulu prosesində qarışıqlıq yarada bilər.

Psixoloji mövqedən xarici dildə dinləyib-anlamanın bir çox çətinlikləri var və bunlar müxtəlif səpkilidirlər:

Öncəliklə qeyd etmək lazımdır ki, bu çətinliklər dilin formaca qavranılması prosesi ilə bağlıdırlar. Yəni ki, müşahidə edilmiş aktiv konstruksiyalar aktivlərdən daha asan qavranılır. Nitqin struktur tərəfi şüurlu qavranılmalıdır ki, məntiqi anlama prosesi sərbəst işləyə bilsin. Bu səbəbdən də forma və struktur antisipasiyasına xüsusi diqqət verilməlidir.

1) Məzmunca qavrama ilə bağlı çətinliklər daha mürəkkəbdir:

a) faktların özünün (harada, kim tərəfindən və s.) anlanılması, yəni predmet tərkibli anlama;

- b) ifadənin məntiqinin, hadisələr arasındakı əlaqələrin (niyə, nə üçün) anlanması;
- c) hərəkətlərin bildirdiyi ümumi ideya və motivlərin anlanması.

Psixoloqlar təsdiq edirlər ki, müəyyən məqsədli istiqamət məlumatın qavranılması dərəcəsini artırır. Bu, yaddaşımızın seçmə qabiliyyətinə malik olması ilə izah olunur. Eşitmə və yadda saxlama prosesi məqsədin istiqamətlənmə xarakterindən asılı ola bilər.

Xarici dildə eşidilən nitqi anlamaqda insana müxtəlif mənalarda maraqlı ola bilər.

O, müxtəlif məqsədlər üçün dinləmək istəyir və bunlar da motivi müəyyən edir:

- müxtəlif biliklərin mənimsənilməsi üçün;
- zövq almaq və əyləncə məqsədi ilə;
- cavab vermək məqsədi ilə;
- məzmunu anlamaq üçün;
- fikri inkişaf etdirmək və ya öz yanaşmasını bildirmək üçün.

2) Nitqin qavrama şəraiti ilə əlaqəli çətinliklər arasında nitqin tempi, intonasiya və audio yazıları sadalamaq olar.

Audio yazılara əsasən psixoloqlar müəyyən ediblər ki, məlumatın işlənməsinin əsas detallı qısamüddətli yaddaşdır ki, onun həcmi təxminən yeddi sözlə məhdudlaşır. Lakin real vəziyyətdə əksər fərdlərdə qısamüddətli yaddaş daha da kiçilərək beş sözə bərabər olur. Bu səbəbdən də diktordan sonra nitq materialları təkrarlanarkən cümlə və ya frazanın uzunluğu beş sözdən artıq olmamalıdır. Bunu da xatırlatmaq lazımdır ki, iyirmi və ya otuz dəqiqə intervalla və iki dəfə təkrarlayaraq materialı daha yaxşı yadda saxlamaq olar [29].

Mexaniki nitqin qavranılması həmsöhbətin görünməməsi baxımından çətinlik törədir. Çünki material mexaniki vasitələrlə dinlənildikdə tempi ləngitmək, deyilən fikri başqa şəkildə ifadə etmək, intonasiyanı bütövlüklə qavramaq ya da ifadəli jestlər işlətmək olmur.

Nitqin düzgün qavranılmasında həmçinin tempin də rolu vardır. Nitqdə obyektiv şəkildə verilmiş temp dinləyib-anlamanın dəqiqliyini və sürətini təyin edir. Yuxarıda sadalanan amillərin qavranılmasına nitqin tempi çox təsir edir. Dinləyən şəxs özünə uyğun tempi seçmək imkanına malik deyil, lakin nitqi diktə edən kəs tempi özü məyyənləşdirir. Buna görə də dinləyici danışanın tempinə uyğunlaşmalıdır və bu asanlıqla əmələ gəlmir. Təqdim olunan nitqin tempi dinləyən şəxsin dinləyib-anlama qabiliyyətinə uyğun olarsa, onda məlumatın qavranılması mümkün olacaq. Temp nə çox yavaş, nə də sürətli olmalıdır. Söz və ifadələr arasında məna əlaqələri zəif olduğu üçün deyilmiş birinci sözlə növbəti sözün arasında vaxt intervalı böyük olduqda əvvəlki söz yaddaşda qalma təsirini itirir və zaman unutma prosesi baş verir. Bu uyğunsuzluq nə qədər çox olarsa, məlumatın qavranılması dərəcəsi də o qədər azalacaq. Dinləyib-anlama prosesində temp ona görə böyük əhəmiyyətə malikdir ki, oxuma prosesində olduğu kimi mətnin əvvəlinə dönməyə və frazaları yenidən düşünməyə imkan olmur. Buna görə də metodikada təlimi nitqin hansı tempi ilə başlamaq mövzusunda mübahisələr olur. Passov kimi bir çoxları normal tempin tətbiq olunması fikrindədirlər. Lazım olan vəziyyətlərdə tempi müvəqqəti olaraq ləngitmək olar.

N.İ.Qez qeyd edir ki, nitqin süni sürətdə ləngidilməsi intonasiyanı təhrif edir, reaksiyanın dəqiqliyinə mane olur və məlumatın müvəffəqiyyətli qəbulu üçün əhəmiyyətli olan diqqəti zəiflədir [16, s.61].

Müvafiq tempin qurulması bir çox faktorlardan asılıdır. Hər şeydən öncə şagirdnin fərdi xüsusiyyətlərini, psixoloji-emosional vəziyyətini nəzərə alaraq tempin sürətini müəyyən etmək olar. Dinləyib-anlama bacarığı təkmilləşdikcə nitqin tempini dəartırmaq lazımdır. Bu, həmçinin pauzaların

qısaltılması hesabına həyata keçirilməlidir.

Odur ki, şagirdlərə dinləyib-anlama bacarıqlarını aşılacaq zaman onları real nitq tempinə alışdırmaq üçün ilk öncə tempin sürətini tənzimləmək lazımdır.

Qeyd etmək lazımdır ki, dil işarələrinin fərqləndirici funksiyası, dinləyib-anlama prosesi üçün vacib səs obrazları şəklində beyində formalaşmışdır. Linqvistik işarə obrazlarının bütöv kompleksi xarici mühit obrazları və onlara uyğun təsəvvürlərlə bağlıdır.

Ünsiyyət vasitəsi kimi xarici dilin tədrisi əcnəbi dildə nitqin hazırlanması və qavranılmasının öyrədilməsini nəzərdə tutur.

Tədris praktikası və metodiki tədqiqatlar da göstərir ki, dil bacarığının formalaşdırılıb inkişaf etdirilməsi dil haqqında biliklərə yiyələnməkdən daha çətinidir. Belə çətin məsələnin müvəffəqiyyətlə həll olunması aşağıda sadalanan faktorlarla sıx əlaqədardır:

- ünsiyyət prosesinin xüsusiyyətləri və psixofiziologiyasının açılması,
- nitqin yaranmasının və qavranılmasının daxili qanunauyğunluqlarının öyrənilməsi.

Nitqin bir-biri ilə sıx qarşılıqlı əlaqədə olan qavranılma və yaranma proseslərinin diametral əks proses olması elmi məlumatlarla müəyyən olunmuşdur [32]. Belə ki, oxuma və dinləyib-anlamanın əsasında dil materiallarının tanınması, yazma və danışmanın əsasında isə fikrin dil vasitələri ilə formalaşdırılması durur. Yəni dilin mənimsənilməsi linqvistik işarələrin əmələ gətirmə və fərqləndirici funksiyalarına istinad edir.

Dinləyib-anlama bacarıqlarına psixoloji aspektdən yanaşdıqda xarici və daxili nitq də rol oynayır. Lakin xarici və daxili nitq mahiyyətcə bir-birindən fərqlənirlər. Nitqin tərtibatında öz fikirlərini verdikdə, fikirləşdikdə insan daxili nitqdən istifadə edir. Digər sözlə daxili nitqdə müəyyən məqsəd meydana çıxır, təfəkkür cərəyan edir, hərəkətlər planlaşdırılır. Daxili nitqin əsas xüsusiyyəti

odur ki, onun tələffüz edilməyən nitq olmasına baxmayaraq daxili nitq qrammatik, stilistik və hətta spesifik nitq texnikasına malikdir. Daxili nitq konspekt və başlıqlar şəklində qurulur, yəni qısa və ayrılıqda işlənən ifadələrdən ibarət olur. Bu ifadələr fikrin əsasını təşkil edir.

Daxili nitqdə nitqin anlaşılması zamanı öz-özünə danışma mexanizmi də fəaliyyətdə olur. Məlumdur ki, eşitmənin qəbulu hərəki-nitq analizatorunun iştirakı olmadan qeyri-mümkündür. Anlama effekti isə eşidilən nitqin təkrarlanmasından, kinestetik yaradılmasından asılıdır. Bu ona dəlalət edir ki, dinləyən eşitdiklərinin hamısını tam mənası ilə öz-özünə danışır. Daxili nitq xarici nitqin əsasında yaranır və xarici nitqin interporizasiyası ilə bağlı olur. Ancaq belə çevrilmə, ya da keçid müəyyən çətinliklərlə əlaqədar olur. Daxili nitqdə hər hansı bir fikir insanın özünə aid olur, amma onu digərlərinə çatdıranda çətinliklər yaranır. Deməli daxili nitqdə şəxsin özü üçün aydın olan fikirləri xarici nitqdə düzgün ardıcılıqda ifadə etmək həmişə mümkün olmur. Çünki fikrin insana aydın olan tərəfi ilə başqası üçün aydın olan tərəfi arasında mühüm fərqlər var.

Xarici nitq eşidilən, tələffüz edilən və başqaları ilə ünsiyyətə yönəlmiş nitqdir. Şifahi nitq xarici dilin bir növü olmaqla eşidilərək qavranılan, başa düşülən, tələffüz edilən nitqdir. Danışan adamlar şifahi nitq zamanı bilavasitə bir-birini eşidirlər, görürlər. Danışan şəxsin üzü, bədəninin ifadəli hərəkətləri, səs ahəngi nitqə bəslədiyi mənfi və müsbət münasibətlərin anlaşılmasına yardım göstərir. Şifahi nitqdə ifadəli hərəkətlərin, bədən dilinin iştirakı və səsin ahəngi ilə eyni söz fərqli məna verib, müxtəlif başa düşülə bilər.

Xarici nitqin genetik təkmilləşməsi, meydana gəlməsi daxili nitqi qabaqlayır. Xarici nitqin öyrənilməsi, mənimsənilməsi onun xarici nitqdən daxili nitqə keçməsi ilə gedir. Yəni nitqin interioziasiyası reallaşır. Oxuma və danışma zamanı daxili nitqdən xarici nitqə keçmə prosesi baş verir və bu nitqin eksterioziasiyası adlanır. Deməli dinləyib-anlama prosesi zamanı nitqin interioziasiyası baş verir [26, s.93].

Dinləyib-anlamanın digər bir ünsürü yaddaşdır. Məhz ayrı-ayrı nitq parçalarını yaddaşda saxlamaq anlama prosesini təmin edir.

Dinləyib-anlama bacarıqlarında eşidilənlərin yaddaşda qalması həmçinin qəbuletmənin şərtlərindən asılıdır. Həmçinin dinləyib-anlama prosesi qısamüddətli, uzunmüddətli və operativ olmaqla yaddaşın üç növü ilə sıx bağlıdır.

Nitq məlumatının tempi dinləyib-anlamanın dəqiqliyini və anlamanın sürətini müəyyən edir. Nitqin ümumi tempi bir dəqiqə ərzində qəbul edilən hecaların sayını və nitq fasilələrinin miqdarını özündə cəmləşdirir. Nitq tempi həmçinin məlumatın vacibliyindən asılıdır. Yəni ki, əhəmiyyəti az olan məlumat dinləyiciyə yüksək tempə, əhəmiyyəti çox olan məlumat isə yavaş tempə dinləyiciyə çatdırılır. Temp əsasən bir dəqiqədə olan sözlərin ya da hecaların sayı ilə ölçülür. Təcrübələr göstərmişdir ki, dinləyib-anlama məlumatın səslənmə müddətindən çox asılıdır. Eyni bir mətnin təkrar səsləndirilməsi məlumatın mənasını yaxşı yadda saxlamağa kömək edir. Lakin danışan fikrini təkrar edərkən onun formasını olduğu kimi saxlamır. Yəni ki, ikinci halda öz fikrini başqa yolla izah edir.

Belə nəticəyə gəlmək olar ki, qavrama, tanıma və anlama psixoloji baxımdan dinləyib-anlama prosesinin mexanizminə daxildir. Dinləyib-anlama ali təhsil pilləsinin aşağı mərhələlərindən başlayaraq böyük əhəmiyyət kəsb etməlidir.

Dinləyib-anlama bacarığı şagirdlərə səsləndirilən nitqə diqqətlə qulaq asmaq, onun mənasını başa düşmək kimi vərdiş və bacarıqları öyrətməklə şagirdlərdə nəinki əcnəbi dildə, həm də ana dilində məlumatlara qulaq asmaq mədəniyyətini aşılayır.

“Şagirdlərə dinləyib-anlama vərdiş və bacarıqlarını öyrətmək üçün onlara nəyi öyrətmək lazımdır?” sualına cavab vermək üçün tədrisin tərkibinə daxil olan komponentləri nəzərdən keçirək:

1) Linqvistik komponent – yəni dil və nitq materialı. Dil materialına fonemlər, morfemlər, sözlər, frazeoloji birləşmələr, qısa və uzun mətnləri

2) özündə birləşdirən dilin müxtəlif səviyyələri aiddir. Dil tədris edən müəllim şagirdlərə səsləri fərqləndirməyi, fərqi eşitməyi, məsələn: [æ] və [e], [s] və [z] kimi qısa və uzun səsləri, səslərin kəmiyyət və keyfiyyət xüsusiyyətlərini, ritmi, vurğunu, intonasiyanı və onların mənə fərqləndirici funksiyasını öyrədir. Odur ki, anlama qabiliyyətinin inkişaf etdirilməsində dil vahidləri mühüm rol oynayır. Nitq vahidlərinin köməyi ilə şagirdlərin anlama qabiliyyətini yoxlamaq olar. Əgər şagird ona ünvanlanmış suala (How old are you? Where do you live? What are you busy with?) doğru cavab versə, deməli, sualı doğru başa düşmüşdür.

Şagirdlər dinləyib-anlama vərdiş və bacarıqlarının təkmilləşdirilməsi prosesini sözləri müxtəlif strukturlarda işlətmək yolu ilə həyata keçirirlər. Anlama qabiliyyətinin yoxlanılması şagirdinin uyğun əşyanı göstərməsi, müvafiq mənəni dərk etməsi və ya qısa cavab verməsi yolu ilə həyata keçirilir. Beləliklə, şagirdlər müxtəlif strukturları (təsdiqedic, sual verici, inkar edici və s.) dinləyib-anlama qabiliyyətinə nail olurlar [25, 106]

Psixoloji komponent – xarici dildə nitqin qəbulunu və anlamı bacarıq səviyyəsinə çatdırmaqdır. Dinləyib-anlama bacarığına malik olmanın ən əsas şərtlərindən biri şagirdlərin diqqətinin onların eşitmək istədikləri məlumat üzərində cəmləşdirilməsidir. Diqqətin yayınması mənənin itməsinə səbəb olur. Şagirdlərdə məlumatı qəbul etmək, anlamaq və ona uyğun olaraq fəaliyyət göstərmək kimi qabiliyyətləri təkmilləşdirmək çox vacibdir. Dinləyib-anlama prosesində yaddaş böyük rol oynayır. Şagirdlər öncə sözü, sonra söz birləşməsini, daha sonra cümləni və bir neçə cümləni yadda saxlamağı öyrənirlər. Dinləyib-anlamada əsas bacarıq qəbul edilən məlumatın mənəsinə dərk etmək, əsas məlumatı ikinci dərəcəli məlumatdan ayıra bilmək bacarığıdır [29].

3) Metodoloji komponent – yəni şagirdlərə xarici dildə şifahi formada qəbul etmənin metodlarını öyrətmək. Şagirdlərə izah edilir ki, xarici dildə deyilən mətne diqqətlə qulaq asmaq lazımdır. Həmçinin onlar müəllimin

hərəkətlərinə, mimikalarına da diqqət yetirməlidirlər.

Müşahidə və təcrübə göstərir ki, şagirdlərin fransız dilində nitqi dinləmək və onu anlamağa çalışmaq qabiliyyəti onlarda həm də dinləmə mədəniyyətini tərbiyə edir. Dinləyib-anlama bacarığına böyük yer verildiyi tədrisin aşağı mərhələsində dinləmə bacarığı böyük əhəmiyyət kəsb edir. Bir çox hallarda tədris prosesində kommunikativ təlim üsullarına kifayət qədər diqqət yetirilmir, tədris edilən dildə fikir mübadiləsi, diskussiya və rollu oyunlara yer verilmir [2, 345]. Ona görə də müəllimlərin bir vəzifəsi də şagirdlərdə müəllimə, yoldaşlarına qulaq asmaq, qəbul etdiyi səslərin mənasını başa düşmək üçün vərdiş və bacarıqlar yaratmaq, inkişaf etdirməkdir.

İndi isə dinləyib-anlamanın tədrisi texnologiyasını, necə öyrətmək, hansı qaydaları, metodları istifadə etmək, prosesin təşkili və s.-ni nəzərdən keçirək. Dinləyib-anlama vərdiş və bacarıqlarına yiyələnən zaman şagirdlər bir çox çətinliklərlə rastlaşırlar. Onlar oxşar səslər olan sözləri dinləməklə fərqləndirməkdə çətinlik çəkirlər. İ.Ş.Komman və M.V.Lyaxvitski dinləyib-anlama bacarıqlarının mənimsənilməsində yaranan çətinlikləri aradan qaldırmaq üçün iki cür çalışma növü təklif edir [8, 2]:

- 1) dil materialının formasını anlamaq bacarığını inkişaf etdirən çalışmalar;
- 2) dil materialının mənasını anlamaq bacarığını inkişaf etdirən çalışmalar.

Birinci kateqoriyada olan çalışmalar şagirdlərə dilin leksik, qrammatik və fonetik formalarını fərqləndirməyə kömək edir. Birinci kateqoriyada olan çalışmalar şagirdlərə dilin leksik, qrammatik və fonetik formalarını fərqləndirməyə kömək edir.

Penni Urun fikrincə tapşırıqlara əsasən dinləyib-anlama bacarıqlarının təkmilləşdirilməsi üçün aşağıdakı məqamlar gözlənilməlidir [22, 101]:

- dəqiq bəyan edilmiş (tələffüz edilmiş) nitq

- yazılı mətnlərin ucadan oxunması
- audial mətnlər
- yazılmış suallara cavab vermək
- şagirdlərdən mətndə verilən hər şeyi başa düşməyi tələb etmək.

Həmçinin Penni Ur dinləyib-anlama bacarıqlarının təkmilləşdirilməsi üçün istifadə oluna biləcək çalışmaların əhatə etməli olduğu meyarları iki istiqamətdə bölür [22, 106]:

1. Dinləmə üçün nəzərdə tutulmuş çalışmalar şagirdləri real həyatda rastlaşa biləcəkləri vəziyyətlərə hazırlamalıdır;
2. Yerinə yetiriləcək çalışmalar dərs otağında tətbiq oluna biləcək səviyyədə olmalıdır.

Bir çox metodistlərin fikrincə, dioloji mətnlər daha qəliz anlaşıldığı üçün şagirdlərdə monoloji mətnlərə daha çox üstünlük vermək lazımdır.

Mətnin təqdim olunma şərtləri kimi amillər dinləyib-anlama üçün çətinlik törədə bilər. Bu baxımdan metodistlərin yanaşmaları bir-biri ilə üst-üstə düşür. Metodistlərin bir qismi tədris prosesinin ilk mərhələlərindən normal tempi götürməyi, digərləri isə öncə yavaş tempə başlayıb, sonra onu tədricən normal tempə qədər qaldırmağı məsləhət görürlər. Dinləyib-anlama üçün mətnin səsləndirilmə müddəti və miqdarı da çətinlik törədə bilər. Şagirdlərə mətni bir dəfə səsləndirməklə anlamaq kimi bacarıqları mənimsətmək lazımdır. Lakin hər dil öyrənən mətni bir dəfə səsləndirməklə başa düşə bilmir. Əgər ikinci dəfə də şagirdlər mətni başa düşməzsə, deməli müəllim mətni səsləndirməzdən əvvəl çətinlikləri nəzərə alıb, onları aradan qaldırmayıb.

Şagirdlərdən başlayaraq şagirdlərdə nəinki canlı, həm də lent yazılarında verilmiş nitqi başa düşmək vərdişi və bacarıqlarını inkişaf etdirmək lazımdır. Dinləyib-anlama bacarıqlarının yaradılması və inkişaf etdirilməsi prosesi tədris

prosesinin ilk mərhələsindən başlayaraq son mərhələyə kimi davam etdirilməlidir [3, 36].

Birinci dərstdən etibarən müəllim dərsi fransız dilində aparmağa cəhd etməli, bunun üçün fransız dilindən imkan daxilində çox istifadə etməlidir.

Buradan müəllimin nitqinin şagirdlər tərəfindən başa düşülməsi üçün nə etməli olduğu sualı meydana çıxır. Müəllim, həm dərş prosesinə, həm də gündəlik həyata aid olan bəzi ifadələri normal tempə deyərək və həmçinin sözlərini hərəkətlərlə göstərərək anlamı asanlaşdırır. Şagirdlərin bu ifadə və birləşmələri necə başa düşdüklerini yoxlamaq üçün onlara bu birləşmələri tərcümə etdirmək də olar. Müəllimin nitqi səlis, dəqiq və emosional olmalıdır.

Müəllim dili tədris edərkən aşağıdakı hallarda fransız dilindən istifadə etməlidir:

- 1) şagirdlərə təlim verən zaman;
- 2) yeni dil materialını təqdim edərkən;
- 3) şagirdlərin anlama qabiliyyətini yoxlayarkən;
- 4) təqdim olunmuş dərş materialını möhkəmləndirdikdə;
- 5) şagirdlərin müzakirə edilmiş dil materialını mənimsəmə dərəcəsinə yoxlayarkən.

Dinləyib-anlama şagirdləri yeni materialla tanış etməyin əsas vasitəsidir. Yəni dinləyib-anlama bacarıqlarının inkişaf etdirilməsi təlim zamanı bir vasitə kimi böyük əhəmiyyət kəsb edir.

Dinləyib-anlama prosesində daxili nitq mexanizminin də rolu böyükdür. Dinləyici qəbul etdiyi materialı həm də daxilən təkrar edir.

E.İ. Passovun fikrincə müəllim şagirdlərə aşağıdakıları öyrətməlidir [20, 78]:

- 1) sözü, söz birləşməsini və qrammatik quruluşu qulaq asmaqla bir-

- birindən ayırmaq;
- 2) dinləmək və sintaktik quruluşlara fikir vermək;
 - 3) dinləyib-anlama yaddaşını təkmilləşdirmək;
 - 4) lentə yazılan nitqi anlamaq;
 - 5) qısa müddətdə deyilənlərin mənasını anlamaq;
 - 6) normal tempdə olan nitqi başa düşmək;
 - 7) məlum olmayan materialın ümumi məzmununu başa düşmək;
 - 8) müxtəlif tiplərdə mətnləri başa düşmək

Dinləyib-anlama bacarığının sürəti dinləyicinin eşitmə qabiliyyətinin inkişaf səviyyəsindən, marağından, yaddaşından asılı olmaqla bərabər, qəbuletməni şərtləndirən, nitqin linqvistik xüsusiyyətlərindən və şagirdlərin biliklərinə uyğun gəlməsindən asılıdır. Dinləyib-anlamanın sürəti həmçinin şagirdlərin fərdi yaş xüsusiyyətlərindən, onların dərk etmə, dinləmə qabiliyyətlərindən və s. də asılıdır.

Dinləyib-anlama bacarıqlarının təkmilləşdirilməsi üçün müvafiq mətnləri seçərkən aşağıdakı tələblər gözlənilməlidir:

- 1) seçilmiş mətnlər tərbiyəvi əhəmiyyətə malik olmalıdır;
- 2) dinləyicilərin yaş xüsusiyyətləri ilə yanaşı onların ana dilində və əcnəbi dildə malik olduqları nitq təcrübələrinə uyğun olmalıdır;
- 3) dinləyiciləri maraqlandıran problemləri özündə əks etdirməlidir;
- 4) mətnlər sadə, aydın olub həmçinin məntiqi xarakter daşmalıdır;
- 5) müxtəlif nitq formalarını (dioloji, monoloji) özündə birləşdirməlidir.

Dinləmə məqsədi ilə aşağıda göstərilmiş mətnlər yuxarıda sadalanan komponentləri özündə birləşdirir:

1) *C'est madame Pascal. C'est Elise, sa fille cadette qui habite à Paris. C'est*

Mireille, sa fille ainée. Mireille est mariée. Elle habite à Marseille avec sa famille. Elise habite à Paris. Est-ce sa ville natale? C'est sa ville natale. Elise quitte Paris. Elle va à Lille. Pierre est architecte, il travaille à la mairie. Brigitte révise les textes et la grammaire et fait des exercices. Michel lit. Il lit vite. Irène dit: "Merci, Michel". Les élèves ferment les livres et prennent les cahiers. Ils écrivent la dictée. Ils disent: "Cette dictée est assez difficile". Qui habite à Paris? Qui écrit la dictée?

2) *Les athlètes de talent constituent la force motrice du sport et stimulent son développement. Le sport est un système de compétition programmée, organisées et menées sur la base de principes déterminés et de traditions progressistes. Il a le but d'améliorer les performances et d'élargir les limites des capacités physiques de l'homme. En 2007 c'est tenu à Bakou un Congrès scientifique mondial consacré à l'étude de l'importance social du sport dans la vie de la société moderne. La science sportive examine tous les problèmes dans leur complexité, dans leur rapport avec tous les aspects de la vie sociale et politique. Les recherches scientifiques sportives ont une grande ampleur, contribuant à la solution des problèmes posés par le sport, permettant d'élaborer et d'atteindre des objectifs fondamentaux et satisfaisant aux nécessités de la pratique des sports et de l'étude scientifique de sport moderne. Actuellement, les établissements d'éducation physique de l'Azerbaïdjan préparent des spécialistes ayant de différents diplômes. En 2011 notre pays possède des dizaines candidats et docteurs en sciences ayant soutenu des thèses sur des thèmes sportifs dans le domaine de la pédagogie, de la biologie, de la médecine ou de psychologie. [32].*

3) *La Constitution stipule que les citoyens ont droit au repos. "Ce droit est garanti par le développement du sport de masse, de l'éducation physique et du tourisme". Les exercices physiques et la pratique du sport sont non seulement un droit, mais encore un devoir des citoyens. Se soucier de sa santé et de son épanouissement physique est le devoir de chacun. Le perfectionnement*

physique est une affaire personnelle, mais c'est aussi une préoccupation d'ordre social. Les intérêts de l'individu et de la société entièrement coïncident. La société compte sur les hommes harmonieusement développés, doués d'un haut niveau d'instruction, politique et culturel, et physiquement robustes et sains. Tout citoyen azerbaïdjanais a des conditions favorables pour faire l'éducation physique et les sports. Les adjectifs: concourir à l'essor harmonieux de chaque citoyen, renforcer son état physique et sa santé, perfectionner ses aptitudes sportives sont réellement grandioses.

Verilmiş mətnlər həm informasiyanın aktuallığı, həmçinin də şagirdlərin maraq dairəsində olma səbəbindən dinləyib-anlama bacarıqlarının təkmilləşdirilməsi istiqamətində yararlıdır.

Dinləyib-anlama bacarıqlarının öyrədilməsi zamanı interferensiya hadisəsinə xüsusi diqqət yetirmək lazımdır. Çünki nitqdə mövcud olan qarışıqlıqlar, nitqdə cərəyan edən dəyişikliklər şagirdlər tərəfindən necə eşidilirsə, o cür də mənimsənilir və bu da gələcəkdə yanlış anlaşılmalara gətirib çıxarır. Ali məktəblərdə keçirilən təlim fəaliyyəti, yəni dillərin öyrənilməsi şagirdlərin fizioloji qabiliyyətini aşkar edir. Bu qabiliyyət şagirdlərin fərdi şüurunda fəaliyyətə girən işarələr sisteminin köməyi ilə ünsiyyət prosesini həyata keçirməyə imkan verir.

Dinləyib-anlama prosesində mimika və jestlər kimi ekstralingvistik vasitələrin müvafiq olaraq tutuşdurulması da çox faydalı ola bilər.

Xarici dilin tədrisində tutuşdurma dəqiqlik və ustalıq tələb edir. Əcnəbi dildə keçirilən dil materiallarının hamısının ana dili ilə tutuşdurulmasına ehtiyac yoxdur. Bu, xarici dilin öyrənilməsi zamanı çox vaxt itkisinə gətirib çıxarar. Qeyd edilməlidir ki, dil tədrisində vaxt düzgün bölünməlidir.

Aparılan təhlillərdən aşağıdakı iki növ qanunauyğunluq irəli gəlir:

a)öyrənilən əcnəbi dildə ana dili ilə oxşar əlamətləri olmayan hadisələr.

b)öyrənilən əcnəbi dildə uyğun gələn hadisələr.

Yuxarıda qeyd edilən amillərdən belə nəticə çıxır ki, dillərin bir-birinə qarşılıqlı təsiri xarici dillərin tədrisində ana dilinin rolunun nəzərə alınması və müqayisəli öyrənilməsi metodist və dilçilərin diqqətini cəlb edən ən mühüm məsələlərdən biridir. Yəni, tədris edilən istənilən xarici dildən danışarkən həmin dilin tədris edildiyi şərait və xüsusilə də ana dilinin təsiri nəzərə alınmalıdır.

Dinləyib-anlama vərdiş və bacarıqlarının öyrədilməsi prosesində interferensiya və bacarıqların olduğu kimi öyrənilən dilə keçirilməsi hadisələrini nəzərə almaq lazımdır. Xarici dildə dil vərdişi və bacarıqlarının öyrənilməsi zamanı nitq, nitq fəaliyyəti, dil və digər bu kimi terminlərin dəqiq başa düşülməsinin nəzərə alınması vacib məsələlərdəndir.

Şagirdin təcrübəsi və dinlədiyi mətnin tempi dinləyib-anlama prosesində böyük rol oynayır [24, 143]. Müəyyən olunmuşdur ki, uzunluğu eyni olub amma quruluşca fərqlənən iki cümlənin qəbul edilməsi və anlaşılması müxtəlif cür həyata keçirilir. Cümlənin tərkibinə daxil olan komponentlərin sayı nə qədər çox olarsa, qəbuletmə prosesinin sonuna kimi onu yaddaşda saxlamaq bir o qədər qəlizdir. Təcrübə göstərir ki, dinləyib-anlama prosesinin keyfiyyəti nitqin aydınlığından asılıdır. Nitq birbaşa ünsiyyətdə olarkən lent yazılarından daha yaxşı başa düşülür. Çünki, canlı nitqin başa düşülməsində jestlər, şərait, mimikalar çox rol oynayır.

Şagirdlərdə dinləyib-anlama prosesini çətinləşdirən amillərdən biri də fransız dilində danışanın nitqinin tempidir. Dinlənən mətndəki bilinməyən və başa düşülməyən sözlər də dinləyib-anlama prosesinin linqvistik çətinliyinin səbəblərindən biridir. Naməlum sözlərin dinlənən mətnin əvvəlində işlədilməsi anlamı çətinləşdirir, mətnin ortasında və ya axırında işlədilməsi isə mətni anlama prosesinə az maneəçilik törədir. Şagirdlərdə dinləyib-anlama prosesini çətinləşdirən şərtlərə məlumatın təqdim olunma müddətinin qısa olması, tanış

olmayan adamların nitqinin tam başa düşülməməsi, səsə fərdi xüsusiyyətləri, nitqin sürəti və aydınlığı, vizual vasitələrdən istifadə etmədən nitqin dinlənilməsinə aid etmək olar.

Fransız dilinin tempinin yüksək olması bir çox səsərdə keyfiyyət dəyişikliklərinə gətirir ki, bu da öz növbəsində dinləyib- anlamayı çətinləşdirir. Nitq birbaşa şəkildə dinləyicilərə yönəldikdə, bu dinləyib-anlama prosesini asanlaşdırır. Bunu onunla izah etmək olar ki, dinləyicinin reaksiyasına uyğun olaraq danışan şəxs nitqin sürətini azalda və hətta öz nitqində çətin yerləri təkrar edə bilər. Dil öyrənən də həmçinin, danışanın hərəkətlərinə fikir verməklə nitqin başa düşülməsini asanlaşdırabilir. Dinləyib-anlama prosesi həm də şagirdlərin maraqları ilə bağlıdır. Əgər dinlənilən mətn şagirdlərin maraq dairəsi çərçivəsində olarsa mətn onlar tərəfindən daha yaxşı başa düşülür. Aparılan təcrübələr göstərir ki, eyni vəziyyətdə dinləyib-anlama üçün ən asan nitq forması müəllimin şifahi nitqidir. Çünki bu zaman şagird danışanı (müəlliməni) görür. Dinləyib-anlamanın ən çətin tərəfi sürətli tempə deyilən sözlərin başa düşülməsidir.

Dinləyib-anlama qısamüddətli və həmçinin uzunmüddətli yaddaş mexanizmlərinə, əvvəlcədən xəbər vermə və mənalandırma mexanizmlərinə əsaslanır. Bu mexanizmlər bir-biri ilə əlaqəli şəkildə fəaliyyət göstərir. Qısamüddətli yaddaş informasiyanın əvvəlini özündə saxlayır və dinləyib-anlamanın bu mexanizmləri eşitmə, görmə nitqi hərəkətə gətirmə analizatorları ilə təchiz olunur. Vizual materialların köməyi ilə şagird qəbul etdiyi məlumata ətraf aləm haqqında öz hisslərini də daxil edə bilər [24, s.64].

Dinləyib-anlama bacarıqlarından yeni sözü öyrətmək vasitəsi kimi istifadə edən zaman müəllim aşağıdakı amilləri nəzərə almalıdır:

- 1) sözün ünsiyyət funksiyasını açmaq üçün müəyyən bir şərait seçmək;
- 2) sözü leksik və qrammatik cəhətdən izah etmək üçün müəyyən struktur seçmək;

- 3) ana dilindən də istifadə etmək;
- 4) sözün mənasının başa düşülməsini aşılamaq.

Dinləyib-anlama bacarıqlarını öyrədərkən müəllim çətinlikləri aradan qaldırmağa çalışmalıdır. Xarici dil öyrənən şagird üçün düzgün, səlis dinləmə vacibdir. Müəllim öz şagirdlərinə dinləyib-anlama bacarıqlarını mənimsəməyi düzgün aşılamağa cavabdehdir. Nitq prosesində baş verən səhvləri aradan qaldırmaq mümkün olsa da, dinləmə zamanı bu mümkün deyil. Şagirdlər bəzən dinlədikləri nitqdəki səhvlərin fərqinə varmırlar. Damyenkonun da qeyd etdiyi kimi bir sıra pedoqoqlar dinləyib-anlama bacarıqlarının öyrədilməsinə kifayət qədər fikir vermirlər və düşünülər ki, dinləyib-anlama bacarıqları öz-özünə formalaşır [17, 103]. Metodistlərin tədqiqat və müşahidələri göstərir ki, bu nöqsanların əksəriyyəti, əsasən, dil tədris edənlərdədir. Yəni, şagirdlərdə dinləyib-anlama bacarıqlarının formalaşdırılması prosesi düzgün təşkil edilməmiş və məsələyə birtərəfli yanaşılmışdır.

Buradan belə nəticəyə gəlmək olar ki, dil materialını öyrədərkən müəllim elə üsullardan istifadə edə bilər ki, bir tərəfdən öyrədilən material səviyyəsində şagirdlərdə dinləyib-anlama bacarıqlarını formalaşdırar, digər tərəfdən isə, artıq, formalaşmış dinləyib-anlama bacarıqlarından bir öyrətmə vasitəsi kimi istifadə edə bilər.

II Fəsil

FRANSIZ DİLİNİN TƏDRİSİNDƏ ŞAGİRDŁƏRDƏ DİNLƏYİB-ANLAMA BACARIQLARININ FORMALAŞDIRILMASI İMKANLARI

2.1 Şagirdlərdə fransız dilində dinləyib-anlama bacarıqlarının formalaşdırılması məqsədi ilə təkilf olunan dərslər modelləri

Ali təhsilin ilk mərhələsindən, şagirdlərdən başlayaraq şagirdlərdə həm canlı, həm də səsləndirilmiş nitqi dinləyib-anlama vərdiş və bacarıqları yaratmaq və təkmilləşdirmək lazımdır. Müşahidələr əsasında sübut olunmuşdur ki, səsləndirilmiş nitqi dinləyib-anlama bacarıqlarına sahib olan şagirdlər canlı nitqi dinləyib-anlamaqda da cətinlik çəkmirlər.

Şagirdləri bəzən kifayət qədər inkişaf etmiş dinləyib-anlama bacarıqlarına malik olurlar. Bundan əlavə, ana dilində mövcud olan tələffüz modelləri xarici dildə eşidilənləri qavramağa mənfi təsir göstərə bilər. Ona görə də dil tədris edən müəllim müvafiq çalışmalardan istifadə etməklə bu çətinlikləri aradan qaldırmalıdır.

Şagirdlərdə dinləyib-anlama bacarıqlarını tədris zamanı tərcümə vasitəsi ilə də yoxlamaq olar. Məsələn, şagirdlərdən keçirilən hər hansı bir qrammatik mövzuya uyğun olaraq söz birləşmələrini, cümlələri tərcümə etməyi tələb etməklə. Mətnlərin məzmunu, orada verilən məlumatın xarakteri də dinləyib-anlama bacarıqlarının yaradılmasına təsir edir. Buna görə də ilk növbədə mətn şagirdlər üçün yeni olan maraqlı bir məzmunla malik olmalıdır və dinləyib-anlama prosesində mətnə daxil olan naməlum sözlərin sayı, mətnin səsləndirilmə müddəti nəzərə alınmalıdır. Mətnlər həm də şagirdlərin qabiliyyətlərinə uyğun olmalıdır. Həmçinin müəllim mətni səsləndirməzdən əvvəl oradakı naməlum sözləri şagirdlər üçün izah edə bilər.

Şagirdlərin dinləyib-anlama qabiliyyətlərini aşağıdakı yollarla yoxlamaq olar:

- a) bir sıra suallar verməklə;
- b) mətnin məzmununu nəql etməyi tələb etməklə;
- c) mətndən bir abzası azərbaycan dilinə tərcümə etməyi tələb etməklə;
- d) bəzi sözləri yazılı formada izah etməyi tələb etməklə.

Mətni şagirdlərə təqdim etməklə müəllim aşağıda sadalanan tələbləri gözləməlidir:

- a) çətinlikləri mümkün qədər aradan qaldırmalıdır;
- b) mətn üzərində iş üçün şərait yaratmalıdır;
- c) birinci dəfə nitqi səsləndirdikdən sonra şagirdlərin anlama qabiliyyətini yoxlamalıdır;
- d) ikinci dəfə mətnə qulaq asmaq üçün şərait yaratmalıdır;
- e) canlı və ya səsləndirilmiş nitqi dinləyib-anlama üçün şagirdlərə təqdim etməlidir;
- f) ikinci dəfə nitqi səsləndirdikdən sonra şagirdlərin anlama qabiliyyətini yoxlamalıdır.

Şagirdlərdə dinləyib-anlama vərdiş və bacarıqları tədricən inkişaf etdirilir və aşağıdakı mərhələlərdən keçir:

- şagirdlər əyani vəsitələrdən istifadə etməklə müəllimin söylədiyi qısa mətnləri dinləyirlər;
- şagirdlər əyani vasitələrdən istifadə etməməklə müəllim tərəfindən söylənilən mətnləri dinləyib-anlamağı öyrənirlər;
- şagirdlər müəllim tərəfindən söylənilən və əyani vasitələrlə təchiz olunmuş uzun mətnləri dinləyib-anlamağı öyrənirlər;

- şagirdlər naməlum sözləri özündə birləşdirən mətnləri dinləyib-anlamağı öyrənirlər;
- şagirdlər naməlum sözləri özündə birləşdirən, qavrama üçün çətin olan səsləndirilmiş mətnləri dinləyib anlamağı öyrənirlər.

Onu da qeyd etmək lazımdır ki, əgər vizual vasitələrdən istifadə olunarsa, bu zaman tədris materiallarının ötürülməsi prosesində eşitmə kanalının imkanları xeyli genişlənmiş olar. Məsələn:

- predmet diafilmləri tərcümə olunmadan yeni leksikanın daxil edilməsinə imkan yaradır;
- süjet diafilmləri fransız dilində tədris danışığı daxil edilərkən motivləşdirmə xidmətini görür;
- kinofilmlər dinləyib-anlama bacarıqlarının inkişafına təkan verir.

Bu cür iş üsulu dinləyib-anlama üçün stimuldur. Ona görə də tədrisin ilk illərindən başqa növ çalışmalarla yanaşı olaraq texniki vasitələr ilə mətnlərin dinlənməsi də çox əhəmiyyətlidir. Təcrübə göstərir ki, dinləyib-anlama vərdiş və bacarıqları xüsusi məqsəd kimi qarşıya qoyulduqda texniki vasitələrlə iş üsuluna xüsusi diqqət yetirilməlidir. [8,58]

Bildiyimiz kimi təlim fəaliyyətini formalaşdıran əsas fiqurlar öyrənən və öyrədən tərəfidir. Bunun üçün isə təlim fəaliyyətini keçəkləşdirmək üçün tədris vasitələrindən istifadə olunur və bu vasitələrdən ən vacibləri tədris proqramları və dərslikləridir [12, 40]. Təlim fəaliyyətinin bütün mərhələlərində müəllimlə bərabər dərslik də şagirdə istiqamətləndirir, onu məqsədəaparan yola yönləndirir. Buna görə də dərsliklər təlim fəaliyyətinin məqsədinə, təlim fəaliyyətinin ümumi didaktik qanunauyğunluqlarına və şagirdlərin psixoloji xüsusiyyətlərinə uyğun olmalıdır. Müəyyən dil materialları və qaydaları ardıcıl, sistemli şəkildə əks etdirmək hələ dərsliyin müasir təlim nəzəriyyələrinə cavab verməsini təsdiq etmir.

Beləliklə, biz müasir dərslik və təlim nəzəriyyəsi arasındakı qarşılıqlı asılılıq əlaqəsini təyin etməklə həmçinin dərslikləri hansı meyarlar əsasında müəyyənləşdirəcəyimizi təyin etmiş oluruq. Dərsliklərin şagirdlər üçün tərtib

olunduğunu nəzərə alsaq deyə bilərik ki, dərslük müəllifi oxucunun diqqəti, etimadı, marağı üçün çalışmalıdır və dərslüyün hər bir elementində şagirdin marağı, çətinlikləri və gözləntiləri nəzərə alınmalıdır. Buna görə də biz dil öyrənənlərin birinci və ikinci kurslarında fransız dilinin tədrisində istifadə olunan dərslükləri təhlil edərkən dinləyib- anlama bacarıqlarını inkişaf etdirici amilləri dərslüyün həm məzmunu, həm də forma baxımından bütün struktur elementlərində axtarıb həmin nüanslara öz münasibətimizi bildirməliyik.

Müasir dil tədrisi prosesində fransız dilində dinləyib-anlama bacarıqlarının inkişaf etdirilməsində yeni dərslüklərdən istifadə edilməsi də xüsusilə vurğulanmalıdır. Dərslüklərdə verilmiş dərs materialalarında qrammatik məlumatlar, oxu və danışığın inkişaf etdirilməsi ilə yanaşı dinləyib-anlama bacarıqlarının təkmilləşdirilməsinə xidmət edən çalışmalar da vardır. Bu dərslüklərdə verilmiş mətn və tapşırıqlarda şagirdlərin səviyyələri nəzərə alındığı üçün təhsil pilləsinin müxtəlif dövrlərində istifadəyə yararlıdırlar.

Şagirdlərdə isə dərslər dərslüyün pre-intermediate və intermediate səviyyələrində keçirilirdi. Həm studentbook həm də workbook-da verilmiş tapşırıqlarda dinləmə materiallarına yer ayrılmışdır. Dinləmək məqsədi ilə verilmiş mətnlər müxtəlif formatlarda tərtib edilmişdir. Bəzi dinləmə materiallarında mətni dinləyib sonra eşidilən informasiya haqqında cavab vermək, digər bir qismində müəyyən sözlər buraxılaraq tamamlamaq və s. tipdə tapşırıqlara dərslükdə yer verilib. Bu cür tapşırıqların yerinə yetirilməsi şagirdlərin sözlərin tələffüzünü düzgün mənimsəməsi baxımından əhəmiyyətlədir. Çünki dinləyib-anlama prosesində problem yaradan məsələlərdən biri də sözlərin səslənmə formasının düzgün mənimsənilməməsidir.

Dərslərdə fransız dilində dinləyib-anlama bacarıqlarının təkmilləşdirilməsi məqsədi ilə həmçinin internet vasitəsi ilə edilə biləcək tapşırıqlardan da istifadə olunur. Dinləyib- anlama bacarıqlarının inkişaf etdirilməsi məqsədi ilə tərtib edilmiş tapşırıqlarda əksər hallarda dinləmə üçün nəzərdə tutulmuş mətn və ona aid çalışmalar olur. [29].

Le 2 février est le jour des jeunes gens azerbaïdjanais qui célèbrent comme la fête grandioze. Le 2 février est une date importante dans la vie de la jeunesse d’Azerbaïdjan. Les jeunes gens fêtent cette date, parce que en l’an 2001 leader unational de l’Azerbaïdjan M.Heydar Aliyev a souligné le rôle élevé des jeunes gens à un bon niveau dans toutes les sphères de la vie, en même temps dans l’économie, la culture et le sport quautidienne de la république. A l’heure actuelle, dans le domaine de la culture physique les spécialistes ont à leur disposition beaucoup de données qui témoignent l’introduction des exercices du corps dans le régime du travail et du repos de la jeunesse qui contribue à l’amélioration de l’état physique de l’organisme et fortifie la santé. Des observations et des recherches d’expérimentation ont montré que la culture physique et les sports exercés régulièrement élèvent le rendement de production des jeunes gens de diverses spécialités. Ils ont à leur disposition tout ce qui est nécessaire à leur entraînement: stades, terrains de jeu, courts de tennis, piscines, rings, hippodromes, vélodromes, etc. qui sont nécessaires pour l’éducation de la jeunesse de notre pays. Les éléments des compétitions jouent un grand rôle dans la formation du caractère de l’homme. Le sport exerce la volonté, développe la persévérance, la discipline, l’esprit d’initiative, la camaraderie et la loyauté, la virilité et le courage, le sang-froid et l’endurance. C’est pourquoi on dit que le sport joue un rôle immense dans la vie d’une société. (35)

Verilmiş mətni dinlədikdən sonra şagirdlər mətnə əsasən tərtib olunmuş və bir sıra sözlər ixtisar olunaraq göstərilən çalışmalarda buraxılmış sözləri doldurmalıdırlar:

*Le 2 février est le jour des jeunes gens azerbaïdjanais qui _____
comme la fête grandioze. Le 2 février est une date importante dans la vie de la
jeunesse d’Azerbaïdjan. Les _____ gens fêtent cette date, parce que en l’an
2001 leader unational de l’Azerbaïdjan M.Heydar Aliyev a souligné le rôle
élevé des jeunes gens à un bon niveau dans toutes les ____ de la vie, en même
temps dans l’économie, la culture et le sport quautidienne de la _____. A
l’heure actuelle, dans le domaine de la culture _____ les spécialistes ont à
leur disposition beaucoup de données qui témoignent l’introduction des*

exercices du corps dans _____ du travail et du repos de la jeunesse qui contribue à l'amélioration de l'état physique de l'organisme et fortifie la santé. _____ et des recherches d'expérimentation ont montré que la culture physique et _____ exercés régulièrement élèvent le rendement de production des jeunes gens de diverses _____. Ils ont à leur disposition tout ce qui est nécessaire à leur entraînement: stades, terrains de jeu, courts de tennis, piscines, rings, _____, vélodromes, etc. qui sont nécessaires pour l'éducation de la jeunesse de notre pays. Les _____ des compétitions jouent un grand rôle dans la formation du caractère de l'homme. Le sport exerce la volonté, développe la persévérance, la _____, l'esprit d'initiative, la camaraderie et la loyauté, la virilité et le courage, le sang-froid et _____. C'est pourquoi on dit que le _____ un rôle immense dans la vie d'une société.

Eyni mətn bəzi sözlərin yazılış forması dəyişdirilərək də tərtib oluna bilər:

Le 2 février est le jour des jeunes gens azerbaidjanais qui célèbrent comme la fête grandioze. Le 2 février est une date importante dans la vie de la jeunesse d'Azerbaïdjan. Les jeunes gens fêtent cette date, parce que en l'an 2001 leader unational de l'Azerbaïdjan M.Heydar Aliyev a souligné le rôle élevé des jeunes gens à un bon niveau dans toutes les sphères de la vie, en même temps dans l'économie, la culture et le sport quautidienne de la république. A l'heure actuelle, dans le domaine de la culture physique les spécialistes ont à leur disposition beaucoup de données qui témoignent l'introduction des exercices du corps dans le régime du travail et du repos de la jeunesse qui contribue à l'amélioration de l'état physique de l'organisme et fortifie la santé. Des observations et des recherches d'expérimentation ont montré que la culture physique et les sports exercés régulièrement élèvent le rendement de production des jeunes gens de diverses spécialités. Ils ont à leur disposition tout ce qui est nécessaire à leur entraînement: stades, terrains de jeu, courts de tennis, piscines, rings, hippodromes, vélodromes, etc. qui sont nécessaires pour l'éducation de la jeunesse de notre pays. Les éléments des compétitions jouent un grand rôle dans la formation du caractère de l'homme. Le sport exerce la volonté, développe la persévérance, la discipline, l'esprit d'initiative, la camaraderie et la loyauté, la

virilité et le courage, le sang-froid et l'endurance. C'est pourquoi on dit que le sport joue un rôle immense dans la vie d'une société.

Məndə verilmiş sözlərin içindəki hərflərin yerinin dəyişdirilməsi ilə yanaşı həmçinin bir sıra birləşmələrin də yerini dəyişmək olar:

Le 2 fevrier est le jour des jeunes gens azerbaïdjanaï qui célèbrent comme la fête grandioze. Le 2 fevrier est une date importante dans la vie de la jeunesse d'Azerbaïdjan. Les jeunes gens fêtent cette date, parce que en l'an 2001 leader unational de l'Azerbaïdjan M.Heydar Aliyev a souligné le rôle élevé des jeunes gens à un bon niveau dans toutes les sphères de la vie, en même temps dans l'économie, la culture et le sport quautidienne de la république. A l'heure actuelle, dans le domaine de la culture physique les spécialistes ont à leur disposition beaucoup de données qui témoignent l'introduction des exercices du corps dans le régime du travail et du repos de la jeunesse qui contribue à l'amélioration de l'état physique de l'organisme et fortifie la santé. Des observations et des recherches d'expérimentation ont montré que la culture physique et les sports exercés régulièrement élèvent le rendement de production des jeunes gens de diverses spécialités. Ils ont à leur disposition tout ce qui est nécessaire à leur entraînement: stades, terrains de jeu, courts de tennis, piscines, rings, hippodromes, vélodromes, etc. qui sont nécessaires pour l'éducation de la jeunesse de notre pays. Les éléments des compétitions jouent un grand rôle dans la formation du caractère de l'homme. Le sport exerce la volonté, développe la persévérance, la discipline, l'esprit d'initiative, la camaraderie et la loyauté, la virilité et le courage, le sang-froid et l'endurance. C'est pourquoi on dit que le sport joue un rôle immense dans la vie d'une société.

Çalışmada buraxılmış sözlər doldurulduqdan və ya düzəldildikdən sonra şagirdlərə düzgün variant sözlərin yazılış forması fərqləndirilərək yoxlamaq məqsədi ilə təqdim olunur.

Həmçinin eyni tipdə fərqli mövzulu mətn verilib şagirdlərə mətni dinləməyi tapşırıraq ona uyğun çalışmalar etmələri tələb olunur:

Le moment culminant des Jeux Olympiques est la cérémonie d'ouverture. Tandis que retentit l'hymne olympique, le drapeau aux cinq cercles entrelacés est hissé au centre du stade: au même instant le dernier des coureurs du relais olympique y doit entrer portant le flambeau symbolique. Le flambeau est l'un des emblèmes traditionnels des Jeux Olympiques. Le drapeau olympique et ses anneaux multicolores entrelacés sont une invention moderne de Pierre de Coubertin. Le drapeau olympique doit flotter pendant toute la durée des Jeux dans l'arène, un mât central où il est hissé au moment de la fin de la proclamation de l'ouverture, et d'où il est descendu à la cérémonie de clôture. Il symbolise la réunion de tous les pays. Sur le drapeau nous voyons cinq anneaux entrelacés. De gauche à droite, un anneau bleu, un jaune, un noir, un vert et un rouge. L'anneau bleu est placé le plus près du mât, chacun de ces anneaux représentant une partie du monde (bleu-Europe, jaune-Asie, noir-Afrique, vert-Océanie, rouge-Amérique). Le modèle actuellement utilisé fut inauguré aux Jeux Olympiques d'Anvers, en 1920.

Mətni dinlədikdən sonra isə aşağıda verilmiş yazıda sözləri doldurmaq tapşırılır:

Bir öncəki nümunədə verildiyi kimi burada da hərflərin yeri dəyişilmiş sözlərdən istifadə olunan tapşırıqlar verilir:

Verilmiş mətn dinlədikdən sonra qrupdakı şagirdləri iki yarımqrupa bölərək mətn haqqında müxtəlif suallar vermək olar:

Le moment culminant des Jeux Olympiques est la cérémonie d'ouverture. Tandis que retentit l'hymne olympique, le drapeau aux cinq cercles entrelacés est hissé au centre du stade: au même instant le dernier des coureurs du relais olympique y doit entrer portant le flambeau symbolique. Le flambeau est l'un des emblèmes traditionnels des Jeux Olympiques. Le drapeau olympique et ses anneaux multicolores entrelacés sont une invention moderne de Pierre de Coubertin. Le drapeau olympique doit flotter pendant toute la durée des Jeux dans l'arène, un mât central où il est hissé au moment de la fin de la proclamation de l'ouverture, et d'où il est descendu à la cérémonie de clôture. Il symbolise la réunion de tous les pays. Sur le drapeau nous voyons cinq anneaux entrelacés. De gauche à

droite, un anneau bleu, un jaune, un noir, un vert et un rouge. L'anneau bleu est placé le plus près du mât, chacun de ces anneaux représentant une partie du monde (bleu-Europe, jaune-Asie, noir-Afrique, vert-Océanie, rouge-Amérique). Le modèle actuellement utilisé fut inauguré aux Jeux Olympiques d'Anvers, en 1920.

a) Qui met ces vêtements? – un chapeau, une chemise, une cravate, une ceinture, une veste, un pantalon, une chaussette, une chaussure;

Et qui porte ces vêtements? – un chemisier, une écharpe, un pull-over, un manteau, une jupe, une botte; c) Dites les phrases avec les mots suivants: un costume-une robe- un blouson; à la mode/classique; long (longue)/court (courte); large /étroit (étroite); neuf (neuve)/vieux/vieille d) Dans un magasin de vêtements – choisir; Dire la taille, la pointure (chaussures).

Yuxarıda qeyd edilmiş formada tərtib edilmiş mətn və çalışmaları dinləyib-anlama bacarıqlarının təkmilləşdirilməsinə kömək edir.

Həmçinin qeyd etmək lazımdır ki, texniki vasitələrdən istifadə zamanı yerinə yetirilən çalışmalarda mövzuları dinləyərkən avtomatik olaraq şagirdlərdə həmin mövzu haqqında məlumat toplusu yaranır və bu, onlara bu mövzuları gələcəkdə istifadə etmələrinə yardım edir. [8, 59]

Audiaktiv linqafon kabinetlərinin olması tədris prosesinin keyfiyyətini artırır. Bu cür kabinetlər eşitmə bacarıqlarının və özünə nəzarətin formalaşmasına şərait yaradır. Linqafon kabinetində fonogramlar üzərində iş şagirdlərdə analitik imitasiya qabiliyyətlərini maksimum istifadə etməyə imkan verir. Dərs prosesində təklif olunan tədris imkanları o zaman reallaşar ki, texniki vasitələrdən metodiki baxımdan düzgün istifadə edilsin. Texniki vasitələrin tətbiqi metodikanın əsas məsələlərindən biri olaraq çoxcəhətlidir. Onun həlli bir çox metodiki, təşkilati və psixoloji faktorların nəzərə alınmasını zəruri edir. Linqafon kabinetində dinləmə prosesinə başlayarkən şagirdlərin qarşısında konkret vəzifə qoyulmalıdır. Şagirdlər bilməlidir ki, hansı əməliyyatı, tapşırıqları

yerinə yetirib, hansı nəticələri alacaqlar. Əgər müəllim nitq və ya məşq tipli hazırlıqlar aparmışsa, bu zaman texniki vasitələrin tətbiqi daha effektiv olar.

Əlbəttə ki, fransız dilində bu və ya digər sözlərin, ifadələrin tələffüzünün ilkin bacarıqları imitasiya əsasında mümkün olur. Lakin bunun çox vaxt aparması belə bacarıqların geniş yayılmamasına və təcrübədə də az istifadə olunmasına gətirib çıxarmışdır [2, 347].

Fonoqramın imkanları içərisində müəllimin tədrisi idarə etməsi zamanı müəllimin rolunu da vurğulamaq lazımdır. Məlumdur ki, dərs prosesində müəllim özünün və şagirdlərin hərəkətlərinə nəzarət etmək və diqqəti bir obyektə digərinə yönəltməklə bir neçə istiqamətdə fəaliyyət göstərməlidir. Bu zaman fonoqramdan istifadə etmək müəllimə rahatlıq yaradır [9, 21]. Belə ki, diktör sözləri oxuyur və müəyyən pauzalarda şagirdlər həmin sözləri təkrar edirlər. Müəllim isə şagirdlərə nəzarəti artırmağa və şagirdlərin səhvlərini düzəltməyə imkan tapır. Əks halda, şagirdlərin yalnız müəllimin dediklərini təkrarladığı dərslərdə müəllim öz işini fiziki olaraq çatdıra bilmir, bu da işin nəticəsinə mənfi təsir edir.

Eşitmə əyaniliyi olaraq fonoqramdan istifadə edilməsi sözlərin, ifadələrin fonetik işlənməsi tədrisini daha operativ qəbul olunmasına yardım etməklə tədris prosesində müəllimə böyük köməklik göstərir.

Müəllimlərin rastlaşdıqları əsas çətinliklərdən biri də dinləmə materiallarının şagirdlərə necə təqdim olunmasıdır. Öncəlikə bütün hallarda şagirdlərə eşidəcəkləri mətnlər haqqında düzgün giriş verilməli, mümkün olduğu qədər əyani vəsaitlərdən istifadə olunmalıdır. Həmçinin istifadə edilən texniki vasitələrin də keyfiyyətinə əmin olmaq lazımdır.

Müzakirə və sorğu-sual əsnasında şagirdlər çox fəal iştirak edirdilər. Şagirdlərin hər biri suallara individual cavablar verirdilər.

Müşahidə məqsədi ilə iştirak etdiyim bu dərs monoloji və dialoji nitq əsasında təşkil olunmuşdu. Şagirdlərin mətnlər əsasında fikirlərini şifahi olaraq bildirmələri onların həm dinləyib-anlama, həm də nitq bacarıq və bacarıqlarının inkişaf etməsi deməkdir. Bu kimi dərslərin təşkil olunması həm şagirdlərin verilmiş mətnləri düzgün tələffüzlə dinləyib yadda saxlamasına, həmçinin də özlərinin danışığında düzgün tələffüzdən istifadə etmələrinə müsbət təsir göstərir.

Lakin bəzi hallarda dinləyib-anlama bacarıqlarının formalaşdırılması məqsədi ilə işlədilən materialları, çalışmaları hazırlayarkən dərs vəsaitlərində təqdim edilən, əsasən təlim məqsədilə tərtib edilmiş autentik olmayan mətnlərdən istifadə olunur və onlar real həyatda yaranan kommunikasiya o qədər də uyğun olmurlar.

məktəblərdə xarici dilin tədrisi prosesi ilə məşğul olan hər bir müəllim uğurlu nəticə almaq üçün yuxarıda qeyd olunan tələbləri nəzərə alıb, şagirdlərdə həm canlı, həm də səsləndirilmiş nitqi xarici dildə dinləyib-anlama vərdişi və bacarıqlarını yaradıb, inkişaf etdirməlidir. Belə olduqda şagirdlər istər canlı, istərsə də səsləndirilmiş nitqi dinləyib-anlayarkən az çətinlik çəkəcəklər.

Göründüyü kimi, bütün bunlar tədrisin metodikasından çox ümumi inkişafından asılıdır. Maraqlı olmayan və şagirdlərin maraq dairələrinə uyğun gəlməyən materiallar maraqsız qəbul edilib, pis qavranılacaq. Çünki, tanış olmayan məlumatlar çətin başa düşülür ya da heç başa düşülmür. Optimal variant üçün çətin və anlaşılmaz olmayan materiallar seçilməlidir.

2.2. Fransız dilinin tədrisində şagirdlərdə dinləyib-anlama bacarıqlarının formalaşdırılması imkanları

Fransız dili dərslərinə müasir təlim-tədris texnologiyalarını gətirmək–klassik təlim-tədris metodikasını dəyişərək, bilik və bacarıqlara yiyələnmədə şagirdin əsas sima etməklə, onu təlimin subyektinə çevirməkdən ibarətdir. Müasir metodologiyaya görə müəllim–biliklərin əldə edilməsinin bələdçisi, şagird isə tədqiqatçı rolunu oynayır. Müasir xarici dil təlim-tədris metodları fransız dili tədrisinin səmərəliliyini artırmağa yardım edir. Əgər mənimsənilən biliklər çağdaş realıqla əlaqələndirilmirsə, həmin bilik şagird üçün mənasız informasiya toplusuna çevrilir. Bu halda şagird və şagirdlərin dilin öyrənilməsinə stimulu və motivasiyası zəifləyir və əqli, təfəkkür və fəallıq səviyyəsi azalır. Klassik izahedici–illüstrativ izahetmə metodu ilə şagirdlər passiv olaraq müəllimin hazır formada verdiyi bilikləri düşünülməmiş və məntiqi nəticə çıxarmamış əzbərləmiş olurlar. Bu da şagirdlərin sinifdən kənar müstəqil, sərbəst elmi-bilik fəaliyyətlərini məhdudlaşdırır və bunun nəticəsində şagird fransız dili təlimi zamanı onun subyekt deyil, obyekt olur. Bu tip yanaşma olduğu halda şagird və şagirdlər dil öyrənməsinə kreativ yanaşmır və təlimin səviyyəsi azalır. Bütün bu deyilənləri aradan qaldırmaq məqsədi ilə müasir xarici dil təlimi metodologiyası olan interaktiv metoddan istifadə etmək məqsədə uyğundur.

Müstəqil və ya kiçik qruplar şəklində işləməklə, dinləyicilər verilən materialları təhlil edir; müxtəlif mövzularda fransız mənşəlilərin səs yazılarını dinləyir və qrupda olan şagirdlər ilə predmeti müzakirə etmək üçün suallar və qeydlər hazırlayırlar. Bu kimi interaktiv metodologiya üsullarından istifadə etmək dinləyiciləri aktiv olmağa səsləyir [3, 18].

İndi müasir dərsi texniki vasitələrsiz təsəvvür etmək mümkün deyil. Belə ki, texnikanın son nailiyyətləri ilə əlaqədar digər tədris fənnləri ilə yanaşı xarici dillərin tədrisi metodikasında da müxtəlif üsullardan geniş şəkildə istifadə etmək meyli xeyli artmışdır. Xüsusilə təlim prosesində nitqin yazılması, onun dinlənilməsi, habelə ekran vasitəsi ilə əyani vəsaitin nümayiş etdirilməsi üçün audiovizual qurğular daha çox tətbiq olunmağa başlanmışdır.

Şagirdlərin nitqinin inkişaf etdirilməsində müasir təlim texnologiyalarının, texniki vasitələrin rolu danılmazdır. Texniki vasitələrə maqnitafon, kompüter, proyektor və s. aid edilər bilər. Texniki vasitələrdən geniş istifadə etməklə xarici dil təlimi metodikasını əsaslı surətdə dəyişdirmək, səmərələşdirmək olar [9, 7]. Texniki vasitələrin fəaliyyət dairəsi genişdir. Onlar xarici dil üzrə aparılan bütün tədris işlərini fəallaşdırmaq üçün geniş imkan verir. Qeyd etmək lazımdır ki, keçmişdə istifadə edilən şəkil, cədvəl, plakat və s. kimi əyani vasitələrin təsir dairəsi olduqca məhdud olub. Məhz elə buna görə də əyani vasitələrin tətbiqi xarici dil təlimi metodikasının təkmilləşməsinə əsaslı təsir göstərə bilməmişdir. Texniki vasitələrin təsir dairəsi isə əyani vasitələrin təsirindən müqayisə edilməz dərəcədə artıqdır. Təəssüflə qeyd etməliyik ki, hələlik müasir texniki vasitələrin yeri və əhəmiyyəti layiqincə qiymətləndirilməmişdir. Bəzi xarici dil müəllimlərinin fikrincə texniki vasitələrin tətbiqi dairəsi olduqca məhduddur və onlardan yalnız sinifdənkənar aparılan müstəqil iş zamanı istifadə edilə bilər. Bu tamamilə yanlış fikirdir. Müşahidələr sübut edir ki, müasir texniki vasitələrin tətbiqini belə məhdudlaşdıran müəllimlərin əksəriyyətinin texnika ilə tanışlığı çox azdır.

Texniki vasitələrin təlim prosesində tətbiq edilməsi heç də müəllimin rolunu azaltmır. Bir çox burjua alimləri belə hesab edirdilər ki, maşın insanı əvəz etməlidir və nəticədə o insanı əvəz edəcək. Lakin texniki vasitələrin geniş miqyasda tətbiqi heç də müəllimin rəqibinə çevrilmir, onu əvəz etmək məqsədi güdmür. Müəllimin canlı sözünü heç bir maşın əvəz edə bilməz.

Aydındır ki, texniki vasitələrin təlim prosesinə daxil edilməsi ilə əlaqədar olaraq müəllimin funksiyası da müəyyən dərəcədə dəyişir. O artıq diqqətini şagirdlərə və texniki vasitələrə yönəltməlidir.

Fransız dilinin öyrədilməsində ən geniş istifadə olunmuş texniki vasitələrdən biri də maqnitofondur. Lakin hal-hazırda kompüterlər bu texniki vasitəni əvəz edir. Texniki vasitələrlə şifahi nitqi inkişaf etdirmək üçün aşağıdakı nümunələrdə verildiyi kimi dialoqları dinləmək və onları tapşırıqlarda istifadə etmək olar:

1) Qu'est-ce que tu fais?

- Je regarde la télé. Qu'est-ce que tu fais?
- J'écoute la musique.
- C'est tout?
- Non. J'étudie les maths aussi.

2)Salut, Baptiste !

- Salut, Laura. Ça va ?
- Oui, je suis en pleine forme ! Thibaut n'est pas là ? Il n'est pas malade, j'espère ?
- Si, il ne va pas bien, comme d'habitude...
- Quel est le problème aujourd'hui ?
- Il a mal à la tête... et aux oreilles !
- Oh ! là là ! Mais toi, tu vas bien ?
- Ça va, mais je suis en peu fatigué et j'ai mal au dos.
- Bon, tu n'as pas faim ?
- Si, si, et j'ai soif aussi ! Nous déjeunons à la cafétéria ?
- Non, je préfère aller au restaurant aujourd'hui !

Psixoloqlar sübut etmişlər ki, xarici dildə danışarkən dialoqlardan istifadə edərək nitqləri eşitmə danışma üçün zəmin yaradır. Deməli şagirdlərin dinləyib-anlama bacarıqlarının formalaşması fransız dilində dinləyib-anlama bacarığından başlayır. Ona görə də tədrisin ilk mərhələsində verilən çalışmalar dinləyib-anlama vərdişinin inkişaf etdirilməsinə xidmət etməlidir.

Şagirdlərə dinləyib-anlama bacarıqlarını aşılarkən, sadə mətnlərdən başlayıb mürəkkəb nitq nümunələrinə çatmaq lazımdır. Belə olduqda onların şifahi nitqi davamlı olur, eşitdiklərini qavrayıb şifahi və yazılı nitqdə istifadə edə bilirlər.

Şagirdlərə dinləyib-anlamanı tədris edərkən yalnız dikturun nitqindən deyil, şagirdlərin də nitqindən istifadə etmək lazımdır.

Bildiyimiz kimi şifahi nitq düzgün tələffüz bacarıqlarının yaradılmasından başlayır. Şagirdlər düzgün tələffüzə yiyələnmələri üçün həm müəllimin, həm də dikturun tələffüzünə qulaq asıb onu fasilələrlə təkrarlayırlar. Azərbaycan dilində olmayan, onlara çətinlik törədən səslərin öyrədilməsi işində təlim texniki vasitələri xüsusi əhəmiyyətə malikdir. Bu məqsədlə şagirdin nitqini lentə yazandan sonra müəllim onu iki-üç dəfə oxutdurur və auditoriyanın köməyi ilə səhvləri düzəldir. Şagirdlər əvvəl kobud səhvləri belə hiss etmirlər, müəllim onların iştirakı ilə səhvlərin düzəlişini apardıqdan sonra, onlar tədrisən ən cüzi səhvləri belə hiss edir və düzəldirlər [2, 346].

Fransız dili dərslərində tələffüzlə əlaqədar olaraq intonasiyaya aid bacarıqların formalaşdırılmasına da xüsusi diqqət yetirmək lazımdır. Təlim texniki vasitələrindən geniş istifadə etməklə, qalxan və düşən intonasiyaya aid olan çatışmazlıqları aradan qaldırmaq olar.

Şagirdlərin nitqinin yazılı forması düzgün yazı bacarıq və bacarıqlarının (hərflər, orfoqrafiya) formalaşdırılmasından başlayır. Texniki vasitələr şagirdlərin yazılı nitqinin inkişafına böyük təsir göstərir. Yazı təlimini texniki vasitələrin köməyi ilə aşağıdakı çalışmalarla aparmaq olar:

1. Xarici dildə eşitdiyini dəftərə yazdırmaq. Yazı bir az mürəkkəb olsun deyər müəllim aşağıdakı göstərişləri verə bilər:
 - a) hərf birləşmələrinin altından xətt çəkib onların şərti işarələrini göstərin.
 - b) cümlələrdəki isimlərin altından xətt çəkin.
2. Yazılışı çətin olan sözlərdən ibarət imla aparmaq. Məsələn, enough, light, night, childhood, daughter.
3. Texniki vasitələrdə eşidilən mətnə aid sual-cavab yazmaq.
4. Eşidilən mətnə aid plan yazmaq.

5. Eşidilən mətnə aid qısa ifadə yazmaq.

Texniki vasitələrdən əlavə bütün bu çalışmaları kompüter vasitəsi ilə də etmək olar. Kompüter vasitəsi ilə musiqiyə qulaq asmaq, filmə baxmaq, müxtəlif fransız dilində materiallara qulaq asmaq, yazmaq və s. Kimi hallar tədris prosesində çox faydalı ola bilər [3, 91].

Şagirdlərin dinləyib-anlama bacarıqlarının formalaşdırılması üçün digər ən maraqlı vasitələrdən biri də oyunlardır. Daima qrammatik çalışmalar yazmaq, oxumaq şagirdlərin dilin öyrənilməsinə marağını azalda bilər. Ona görə də oyunlardan istifadə etməklə şagirdlərin fransız dilini öyrənməsinə marağını artırmaq, onların şifahi və yazılı nitqini inkişaf etdirmək olar. Oyunlarda şagirdlərin hamısı fəal iştirak edir, buna həvəslə yanaşırlar. Oyunlar seçilərkən şagirdlərin yaş xüsusiyyətləri nəzərə alınmalıdır [5, 48]. Oyunlardan istifadə edilməsi şagirdlərin təkcə dinləyib-anlama bacarıqlarını deyil, həm də təxəyyüllərini, birgə işləmə qabiliyyətlərini inkişaf etdirir. Tədrisin aşağı pilləsində daha sadə söz oyunlarından, yuxarı pilləsində isə daha mürəkkəb oyunlardan istifadə etmək olar.

Dil öyrənənləri öz fikrini ifadə etməyə cəlb etmək üçün belə bir oyun seçilə bilər: şagirdlər qruplara ayrılır. Müəllim müxtəlif kartlar hazırlayır və hər bir kartın içərisinə fransız dilində hər hansı bir əşya adı yazır. Hər qrupdan bir nəfər kart seçir və həmin əşyanı fransız dilində öz sözləri ilə təsvir edir. Digər qruplar isə təsvir edilən sözü tapmalıdırlar.

Son illər ali məktəblərimizdə xarici dil dərslərində təlimin texniki vasitələrinin, proqramlaşdırılmış təlim elementlərinin tətbiqi sahəsində müəyyən işlər görülmüşdür.

Buna misal olaraq mövcud proqramların tələbləri əsasında tərtib edilmiş xarici dil dərslərlərində bir sıra çalışmaların bilavasitə təlim texniki vasitələri ilə yerinə yetirilməsini göstərmək olar. Qeyd etmək lazımdır ki, xarici dillərin audiovizual üsulla təlim edilməsi ilə əlaqədar hazırda həmin vasitələrin yaradıcı təfəkkürlə qarşılıqlı əlaqəsi psixoloji baxımdan tədqiq olunaraq öyrənilməkdədir.

Məşhur pedaqoq J.A.Komenski təlimdə əyanilikdən danışarkən göstərirdi ki, dərk etmə prosesində əşya birincidir. O, insan şüurundan asılı olmayaraq mövcuddur və şüurun özünü müəyyənləşdirir. Lakin əşyanı yalnız yaradıcı şüurun fəaliyyəti nəticəsində dərk etmək mümkündür. Deməli, təlim prosesinin müvəffəqiyyəti tətbiq olunan əyani vasitələrin şagirdlər tərəfindən şüurlu qavranılmasından asılıdır. O, belə hesab edirdi ki, təfəkkürün əsasını müəyyən ilkin hissiyyatlar təşkil edir, hiss olunmayan əşya heç vaxt şüurda təsəvvür edilə bilməz. Müasir dövrümüzdə gənc nəslin fransız dilində sərbəst fikir ifadə edə bilməsi və sosial şəbəkələrdə fəal iştirakı fransız dilinin tədrisində olan dəyişikliklərlə əlaqədardır. Hər bir kəsə məlumdur ki, qloballaşan dünyamızda fransız dilinə böyük ehtiyac var. İxtisasından və peşəsindən asılı olmayaraq istənilən insanın formalaşması üçün, dünyagörüşünün və intellektinin olması üçün hal-hazırda fransız dili böyük rol oynayır. Artıq, şagirdyönümlü təlim prosesi də şagirdlərin öz maraqları, seçimləri üzərində qurulur. Şagirdlər fransız dilini təkcə sinif fəaliyyətində deyil, sinifdən kənar fəaliyyətlərində də çox istifadə edə bilirlər. Gündəlik işlənən ifadələr, çox işlənən sözlər indi dərslərimizdə daha da çox tədris olunur.

Qabaqcıl məktəb və müəllimlərin təcrübəsi sübut edir ki, tədrisin ilkin mərhələsində texniki vasitələrlə həll olunan çalıışmaların tətbiqi nəticəsində aşağıdakı bacarıq və bacarıqların daha da təkmilləşdirilməsinə nail olmaq mümkündür:

- diskə yazılmış nitqin proqramda nəzərdə tutulmuş sürətlə dinlənilib dərk olunması. Belə bacarıq şagirdləri müxtəlif diktör yazılarına alışıdır, gələcəkdə şifahi nitqin formalaşması üçün canlı dil mühiti yaradır.

düzgün tələffüz vərdişinin yaradılması. Tərkibində müxtəlif səslər, sözlər və nitq nümunələri olan xüsusi tapşırıqların vaxtaşırı dinlənilməsi, həmin tapşırıqların şagirdlər tərəfindən təkrar edilərək maqnit lentinə yazılması və nəhayət, göstərilən tapşırıqların yenidən müqayisəli surətdə səsləndirilməsi.

- nitq fəaliyyətinin müxtəlif növləri üzrə bacarıq və bacarıqların daha da inkişaf etdirilməsi və s.
- texniki vasitələr çalışmalarının didaktik imkanları ilə yanaşı böyük tərbiyəvi əhəmiyyəti də var. Məlum olduğu kimi, təlimin texniki vasitələri dedikdə bütövlükdə tədris-əyani vasitələr sistemini, eləcə də informasiyaları bilavasitə qrupa çatdıran qurğuları nəzərdə tuturuq.
- dərslərdə müntəzəm olaraq texniki vasitələr çalışmalarının tətbiqi tərbiyəvi vəzifələrin kompleks həll edilməsinə əlverişli şərait yaradır. Belə ki, bu, şagirdlərin ideya-siyasi tərbiyəsinə, habelə onlarda şəxsi mənəvi keyfiyyətlərin formalaşmasına kömək edir.
- dinlənilmiş mətn ətrafında sual-cavablar, müsahibələr və s. təşkil edilərkən şagirdlər mətndəki əsas ideyanı açıb göstərir, hadisələrə lazımi qiymət verir.

Bir sıra qabaqcıl müəllimlər tərbiyəvi məsələlərin həllində mövcud dərsliklərdən və digər əlavə materiallardan geniş istifadə edirlər. Məsələn, təlim prosesində dinləyib-anlama, danışma və s. üzrə bacarıq və bacarıqların inkişaf etdirilməsi ilə əlaqədar bir sıra mətnlərdən istifadə olunur.

Təlim prosesində texnikanın tətbiqi müəllimin və şagirdnin işini əhəmiyyətli dərəcədə dəyişdirmiş, ona bir sıra yeniliklər gətirmişdir. Əgər ənənəvi təlim vasitələri ilə iş zamanı yalnız müəllim və şagird əsas informasiya sayılırdısa, indi təlimin müxtəlif vasitələri ilə aparılan iş informasiya mənbəyinin miqdarını qat-qat artırmışdır.

Təlim texniki vasitələr ilə yerinə yetirilən çalışmaların tərbiyəedici rolu bir də onunla müəyyənləşdirilir ki, həmin vasitələrin köməyi ilə təlim prosesinin səmərəliyini yüksəltmək mümkün olmuşdur. dərslərdə təlim texniki vasitələri çalışmalarının tətbiqi zamanı şagirdlər passiv dinləyici kimi qalmır, əksinə verilən informasiyalar xüsusi emosional təsir qüvvəsinə malik olduğundan, onlar diktorun nitqinə cavab verir.

- müəllim müəyyən bir mövzunu keçərkən şagirdlərinə yol göstərib, bir növ, kənara çəkilməlidir. Verilən bilik dili mənimsəyənlərin özlərinin dialoqu, müzakirələri, söhbətləri zamanı öyrənilməlidir. Tədris belə olduqda

şagirdlər həm də gözəl nitq qabiliyyətlərinə yiyələnmə bilirlər. Bu zaman müəllim xarici dildə fikirlərini səhv ifadə edən şagirdə irad bildirməməlidir. Əks təqdirdə, həmin şagirdə özünə inamsızlıq yaranar və o, gələcək diskussiyalarda aktiv iştirak etməkdən çəkinər. Sadəcə olaraq, digər şagirdlərin müdaxilələrindən sonra o, səhvini özü başa düşər.

Belə hesab edilir ki, orta məktəbdə fransız dilinin, necə deyərlər, bünövrəsi qoyulur. Ali məktəbdə isə şagird – gələcək mütəxəssis öz istiqamətində dil biliklərini inkişaf etdirir. Fransız dilini mükəmməl bilmək hər bir gənc mütəxəssis üçün karyerada “yaşıl işıq” deməkdir.

Hal-hazırda hər kəs iş tapmaq və ya işini itirməmək üçün xarici dil bilməyin nə qədər vacib olduğunu bilir. Bəlkə də elə bu səbəbə görə bu gün dünyada fransız dilini ikinci bir dil kimi qəbul edənlərin sayı ana dilində daha yaxşı danışanların sayından çoxdur. Belə ki, elmi terminlərin yetmiş faizi, informasiya dilinin səksən və internet dilinin doxsan faizi fransız dilindədir. Bu amillərlə yanaşı, alimlər xarici dildə danışmaq üçün qrammatik qaydaların əzbərlənməsini heç də çox vacib saymırlar.

Müasir tədris prosesində fransız dilinin tədrisində dinləyib-anlama tapşırıqları CD vasitəsilə həyata keçirilir və şagirdlərin buna daha böyük marağı olur. Dinləmə tərkibli tapşırıqlara dərsliklərdə yer verilməsi şagirdlərin fransız dilində ətraflı bilik və bacarıq qazanmalarına və çoxlu məlumat almalarına səbəb olur. Bu tip dərsliklərdə fransız dilinin həm linqvistik qaydaları, dilin sosial və ictimai mühitdə işlənmə qaydaları və mədəniyyətlərin tədrisinə geniş yer verilməsi fransız dilini öyrənən şagirdlərin təkmilləşməsində əsas yer tutur. Dərsliklərdə qabardılmalı olan əsas tələblərdən biri də təlimlərdə daha çox rollu oyunlara, müsahibələrə, söhbətlərə, müzakirələrə və sonda layihələrə yer verməkdir. Dil qrammatikasının kontekst daxilində işlənməsi ilə yanaşı nümunələr üzərində izahı onun daha tez anlaşılmasına səbəb olar, məhz bu səbəbdən ana dilindən fərqli olaraq əcnəbi dildə gündəlik işlənmə ifadələrin və birləşmələrin öyrədilməsində bu yeniliklər daha effektivdir. Şagirdlər gündəlik işlənmə ifadələri yerli-yerində istifadə edərək, lüğət bazalarında istifadə edərək oxu materialları üzərində sərbəst fikir və qısa şərhlər hazırlaya bilirlər. Yəni

bundan sonra, artıq, mətni danışaraq yox, onu ümumiləşdirib öz sözləri ilə şərh etmək dərsi daha maraqlı edər. Bu yolla şagirdlər mətnə öz münasibətlərini bildirib, mövzulara tənqidi fikir söyləyər və öz yaradıcı işlərini təqdim edərlər.

Dinləyib-anlama bacarıqları üzrə proqramda irəli sürülən tələblərin müvəffəqiyyətlə həyata keçirilməsi üçün şagirdlər bir sıra bacarıq və bacarıqlara yiyələnməlidir. Belə bacarıqlar siyahısına, birinci növbədə ayrı-ayrı xarici dil səslərini tələffüz bacarığını daxil etmək olar. Bu bacarıq nitq təcrübəsinin təsiri altında möhkəmlənir və şagirdlər onları çətinlik çəkmədən, tədricən nəinki ayrı-ayrı səslərin, hətta səs birləşmələrinin də sözlərdə tələffüzünə alışır və onları söz və cümlələrdə yaxşı tanıyır, başqası danışarkən belə onun nitqini anlayırlar. Şagirdlərə bu bacarığın verilməsi ana dilinin təlimindəki eyni prosesdən əsaslı sürətdə fərqlənir. Ana dilinin səslərini mənimsəyən şagird öz təcrübəsində bütün çətinlikləri görür. O, məktəbdə, ailədə, ictimai yerlərdə dilin düzgün nümunələri ilə tez-tez rastlaşaraq, öz tələffüzündə olan kəsirli cəhətləri aradan qaldırır. Şagird xarici dili öyrənərkən tələffüzündəki səhvləri yalnız müəllimin köməyi ilə aradan qaldıra bilir.

Demək, şagirdlərin dinləyib-anlama bacarıq və bacarıqları onların tələffüz bacarıq və bacarıqları ilə bağlı olduğundan, tədrisin ilkin mərhələsindən bu cəhətə xüsusi diqqət vermək lazımdır.

Dinləyib-anlama bacarıqları eyni zamanda qrammatika ilə əlaqədardır. Məhz buna görə dinləyib-anlama prosesində şagirdlər qrammatik qanunlardan düzgün istifadə etmək bacarığına yiyələnməlidirlər [1, 394]. Bu məqsədlə ali məktəbdə qrammatikanın tədrisi praktik istiqamətdə aparılmalıdır. Bu, o deməkdir ki, qrammatik qayda və tərifləri mexaniki olaraq şagirdlərə əzbərlətməkdən qəti sürətdə əl çəkib, onlarda qrammatik qayda-qanunların mahiyyət və praktik əhəmiyyətini dərk etməyə daha artıq diqqət yetirilməlidir. Dil öyrənənlər əsas qrammatik məfhumları düzgün dərk etməli, dinləyib-anlama bacarıqlarını düzgün işlətmək üçün möhkəm və avtomatlaşdırılmış bacarıqlara yiyələnməlidirlər.

Dinləyib-anlama bacarıqlarına yiyələnmək üçün şagirdlər sözləri çətinlik çəkmədən öz nitqlərində işlədə bilməli və başqasının danışığında bunların mənasını başa düşməyi bacarmalıdırlar.

Bu məqsədlə dinləyib-anlama bacarıqlarının inkişafı üçün lazım olan sözlərin, söz birləşmələrinin kifayət qədər təkrarını tələb edən və tədricən çətinləşən nitq çalışmaları sistemi yaratmaq lazımdır. Həmin çalışmalardan istifadə nəticəsində şagirdlər sözlərin əmələ gəlməsi və dəyişməsinə, onlardan cümlə qurmağa və s. aid möhkəm bacarıqlar əldə etməlidirlər.

Çalışmalar xarici dili öyrətmək prosesində əsas amillərdən biridir. Onlar həm yeni keçilən, həm də keçmiş materialların mənimsənilməsi və təkrarına xidmət etməlidir.

Pedaqoji təcrübədə olduğumuz zaman ali məktəblərdə hətta Şagirdlərdən şagirdlərin fransız dilini öyrənməyə necə maraq göstərdiklərinin şahidi olduq. Şagirdlərə fransız dilini öyrətmək üçün onlarda dil və ya nitq vərdişi, bacarıqlarını formalaşdırmaq lazımdır. Ona görə də müəllimlər tədris metodikasını düzgün qurmalı və tədrisin metodikasını düzgün seçməlidirlər. Belə olduqda tədris prosesi uğurlu olur və dil tədris edən müəllimlər daha uğurlu nəticə əldə edirlər. Lakin müəllimlər şagirdlərin dərsi və mövzuları lazımi qədər mənimsəməsinə həmişə nail ola bilmirlər ki, bu da tədris prosesinin düzgün qurulmamasından irəli gəlir. Nəticədə şagirdlər dinləyib-anlama bacarıqlarına kifayət qədər yiyələnmə bilmirlər və müxtəlif çətinliklərlə üzləşirlər.

Pedaqoji təcrübə keçdiyimiz qruplarda tədris prosesini müşahidə edərkən belə bir nəticəyə gəldik ki, fransız dilini öyrənərkən şagirdlərin mənimsəməkdə çətinlik çəkdiyi bacarıqlar dinləyib-anlama bacarıqları ilə bağlı olur. Şagirdlər hər hansı bir dilə yiyələnmək üçün oxumaq, yazmaq, dinləyib-anlama və danışmaq kimi vərdişi, bacarıqlara malik olmalıdırlar. Bu vərdişi və bacarıqlar bir-biri ilə əlaqədardır. Məsələn, dinləyib-anlama bacarığı danışmaq bacarığı ilə sıx əlaqədardır. Çünki hər-hansı bir dilə yiyələnmək üçün şagirdlər nəinki danışmaq, həmçinin dinləyib-anlama vərdişi və bacarıqlarına sahib olmalıdırlar.

Şagirdlərdə fransız dilinin öyrədilməsi prosesinin eşitmə analizatorundan daha çox görmə analizatorunun üzərində qurulması lazımi nəticələr vermir və bu da dinləyib-anlama qabiliyyətinin inkişaf etməməsinə gətirib çıxarır. Bildiyimiz kimi müasir tədris prosesində fransız dilinin tədrisində dinləyib-anlama tapşırıqları CD vasitəsilə həyata keçirilir və şagirdlərin buna daha böyük marağı olur. Dinləmə tərkibli tapşırıqlara dərsləklərdə yer verilməsi şagirdlərin fransız dilində ətraflı bilik qazanmalarına və çoxlu məlumat almalarına səbəb olur. Bu tip dərsləklərdə fransız dilinin həmçinin linqvistik qaydaları, dilin sosial və ictimai mühitdə işlənmə qaydları və mədəniyyətlərin tədrisinə geniş yer verilməsi fransız dilini öyrənən şagirdlərin təkmilləşməsində əsas yer tutur. Dərsləklərdə qabardılmalı olan əsas tələblərdən biri də təlimlərdə daha çox rollu oyunlara, müsahibələrə, söhbətlərə, müzakirələrə və sonda layihələrə yer verməkdir. Dil qrammatikasının kontekst daxilində işlənməsi ilə yanaşı nümunələr üzərində izahı onun daha tez anlanılmasına səbəb olar, məhz bu səbəbdən ana dilindən fərqli olaraq əcnəbi dildə gündəlik işlənmə ifadələrin və birləşmələrin öyrədilməsində bu yeniliklər daha effektivdir. Şagirdlər gündəlik işlənmə ifadələri yerli-yerində istifadə edərək, lüğət bazalarında istifadə edərək oxu materialları üzərində sərbəst fikir və qısa şərhlər hazırlaya bilərlər. Yəni bundan sonra artıq mətni danışaraq yox, onu ümumiləşdirib öz sözləri ilə şərh etmək dərsi daha maraqlı edər. Bu yolla şagirdlər mətnə öz münasibətlərini bildirib, mövzulara tənqidi fikir söyləyər və öz yaradıcı işlərini təqdim edərlər. Buna görə də dinləyib-anlama prosesinin problemlərinin tədqiqi ilə məşğul olan tədqiqatçılar belə bir nəticəyə gəliblər ki, mətnin ancaq müəyyən bir hissəsi görmə qabiliyyətinin inkişaf etdirilməsinə, mətnin qalan hissəsini isə dinləyib-anlama vərdiş, bacarıqlarının inkişafına həsr edilməlidir.

Xarici dil dərslərinin tədrisində eksperimentlərin aparılması metodu əsas metodlardan biri kimi mühüm yer tutur. Hər bir elm sahəsi kimi xarici dillərin tədrisi metodikası nəzəri fikirlər və eksperimental tədqiqatlar nəticəsində təkmilləşmiş, nailiyyətlər əldə olunmuşdur.

Eksperiment – bütün təsiredici amillərin eyniləşdirilməsinin mümkün olduğu zaman tədqiq edilən hadisənin dəyişkənliyinin dəqiqliklə öyrənilməsinə əsaslanan elmi surətdə qoyulmuş təcrübələrə deyilir. Həmçinin biz də Şagirdlərdə dinləyib-anlama bacarıqlarının inkişaf etdirilməsi yolları haqqında araşdırmalar apararaq təhlillər etdiyimiz dissertasiya işində incələnen nəzəri materiallardakı qanunauyğunluqları pedoqoji təcrübə müddətində mümkün qədər tətbiq etməyə çalışdıq. Mövzulara aid olduğu üçün pedoqoji müşahidə dövründə bakalavr pilləsinin birinci, ikinci və üçüncü kurslarında nitq praktikası və metodika üzrə müşahidələr aparsam da, təcrübə prosesini birinci və ikinci kurslarda tətbiq etməyə çalışdım. Bir neçə qrupda apardığım təcrübədə, əsasən, dinləyib-anlama bacarıqlarının inkişafının ön plana çıxarıldığı çalışma və mətnlərdən istifadə edərək müəyyən nəticələrə gəldim. Təcrübə zamanı dinləmə vasitələrinin köməyi ilə dinləmə materiallarından və həmçinin dinləmə prosesinin nə qədər uğurlu icra olunmasını yoxlamaq üçün mətnlərə əsasən hazırlanmış çalışmalardan istifadə edilmişdir.

Nəticə

Tədris prosesində yarana biləcək əsas problemlərə toxunaraq belə nəticəyə gəlmək olar ki, əcnəbi dili öyrənmək nə qədər çətin olsa da uğurlu təlim metodlarından istifadə edərək bu problemlərin öhdəsindən gəlmək mümkündür.

1. Bu bir real faktdır ki, fransız dili dərsinin tədrisində aparıcı metodlardan və avadanlıqlardan istifadə şagirdlərin stimullaşdırılmasına və canlı tədris mühitinin, habelə maraqlı dərş mövzusunun təşkil olunmasına və eyni zamanda auditoriya maraqlarının təmin olunmasına hesablanmışdır. Müxtəlif metodistlərin və pedoqoqların fikirləri ilə tanış olduqdan və eksperimentlərdə iştirak etdikdən sonra belə bir nəticəyə gəlmişik ki, xarici dillərin təlim prosesində dil bacarıq və bacarıqlarının öyrədilməsinə lazımi diqqət yetirilməlidir. Dinləyib-anlama vərdiş və bacarıqlarına yiyələnmədən fransız dilində olan nitqləri anlamaq çox çətin olar.
2. Dissertasiya işinin birinci fəslində Şagirdlərdə fransız dilində dinləyib-anlama bacarıqlarının formalaşdırılması yollarına aid müxtəlif mənbələrdən materiallar toplayaraq onları təhlil edib araşdırdım və belə nəticəyə gəldim ki, şagirdlərin fiziologiyasını və psixoloji inkişafını bilmədən onlara fransız dilini öyrətmək, eşitmə qabiliyyətini təkmilləşdirmək çətin olar.
3. Dissertasiya işində şagirdlərdə dinləyib anlama bacarıqlarının formalaşdırılması məsələsinə toxunmağımın əsas səbəblərindən biri tədris prosesində dinləyib-anlama bacarıqlarının inkişaf etdirilməsinə kifayət qədər diqqət yetirilməməsidir. Bunun isə bir sıra səbəbləri var:
 - a) dinləyib-anlama bacarıqlarına xüsusi olaraq fikir verilməsinə ehtiyac olmaması kimi yanlış məlumat
 - b) proqramlarda nitqi dinləyib, başa düşmək bacarığına yiyələnmək səviyyəsi barədə dəqiq tələblərin olmaması
 - c) dinləyib-anlama bacarıqlarının bir qayda kimi dərslərdə öyrədilməməsi

d) bir çox problemlərin araşdırılmaması.

Dinləyib-anlama prosesini həyata keçirərkən yaranmış problemlərin həllini araşdırmadan onu öyrənmək kifayət qədər effektiv olmaz.

4. Fransız dilini öyrənərkən ana dilinin interferensiyası (öyrənilən dilin sistem, norma və qaydalar səviyyəsində təsirləri) meydana gəlir və fransız dilini öyrənərkən bu normaların uzlaşdırılmasının dinləyib-anlama bacarıqlarının təkmilləşdirilməsi baxımından da rolu vardır.
5. Məlum olduğu kimi şagirdlərdə dinləyib-anlama vərdiş və bacarıqlarının formalaşdırılmasında çalışmalar xüsusi rol oynayır. Belə ki, çalışma və lentə alınmış nitq yazılarını dinləməklə şagirdlər öyrəndikləri qayda və üsulları tətbiq edirlər. Çalışma və nitq yazılarının məqsədi dinləyib-anlama bacarıqlarında mövcud çətinlikləri aradan qaldırmaqdır. Bu da şagirdin diqqətini məzmunun qavranılmasına yönəltməyə kömək edir.
6. Həmçinin müəllim dinləyib-anlama bacarıqlarının inkişafı üçün nitq materialları seçərkən çalışmalıdır ki, nitq materialının mövzusu uşaqların anlama qabiliyyətinə uyğun olsun. Dərs materialları şagirdlərin səviyyəsinə uyğun olaraq pre-intermediate və intermediate səviyyələrində tətbiq olunmalıdır. Şagirdlər fransız dilində dinləyib-anlama prosesində yaranan çətinlikləri həll etmək üçün öncəliklə öz ana dillərində dinləyərək anlamaq təcrübəsinə, vərdişinə sahib olmalıdırlar.

Fransız dilində dinləyib-anlama bacarıqlarını inkişaf etdirmək üçün müəllim ilk dərsdən etibarən dərsi fransız dilində tədris etməlidir ki, sonrakı dərslərdə fransız dilində danışa bilmək üçün özünə uyğun şərait yaratsın.

7. Dərs prosesində istifadə olunan materialların həm texniki vasitələrlə dinləmə mətnləri, həmçinin də yazılı mətnlərdən təşkil olunmasını nəzərə alaraq demək olar ki, mətnlərin dil daşıyıcısı tərəfindən səsləndirilməsi ilə dil öyrənən şəxs tərəfindən səsləndirilməsi arasında fərqlər mövcuddur və bu

şagirdlərin fransız dilində deyilən sözləri mənimsəmə səviyyələrinə təsir göstərir. Burdan da belə fikirə gəlmək olar ki, müasir metodların və linqvistik avadanlıqlarının tətbiqi intensiv fransız dili dərsi prosesini zənginləşdirir, mövzunun izahına əyanilik gətirir, auditoriyanın dünyagörüşün formalaşmasına, təlim-tərbiyənin keyfiyyətinin artırılmasına şərait yaradır, şagirdlərin bilik və bacarıq səviyyəsini xarici dil sahəsində inkişaf etdirir. Ona görə də, şagirdlərdə düzgün tələffüzə yiyələnməyi aşılamaq lazımdır ki, eşitdikləri sözlər və oxşar səslər arasındakı fərqləri anlaya bilsinlər.

8. Öz şəxsi yanaşmama əsasən bildirmək istəyirəm ki, dinləyib-anlama bacarıqlarının inkişaf etdirilməsi üçün şagirdlər üçün Şagirdlərdən etibarən danışmaq (conversation) saatları ayrılmalıdır. Bu tip dərslər onlarda həm mövzu həm də dərsin gedişatı baxımından motivasiya yaradır.

Müxtəlif mənbələr, müşahidə və təcrübələr əsasında araşdırılıb, təhlil edilmiş dissertasiya mövzusunda əldə edilmiş ümumi nəticə odur ki, Şagirdlərdə dinləyib-anlama bacarıqlarının inkişaf etdirilməsi üçün psixoloji və didaktik olmaqla bir sıra amilləri nəzərə alıb şagirdlərə düzgün tələffüz anlayışları aşılamaq lazımdır.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısı

a) Azərbaycan dilində:

1. Babayeva.K., Xarici dilin mənimsənilməsində eşitmə-tələffüz bacarıqları və onların formalaşdırılması. ADU, Elmi xəbərlər 2014/3.
2. Babayeva.T., Xarici dilin tədrisində TTV-nin rolu. ADU Elmi xəbərlər 2013/3.
3. Dəmirov A. Yeni təlim texnologiyaları və müasir dərslər. Bakı 2007, 97 s.
4. Fərəcbəyli.K., İxtisas dilində dinləyib-anlamanın təliminə dair bəzi tövsiyələr. ADU Elmi xəbərlər, 2014/2.
5. Həmzəyev M.Ə. Yaş və pedaqoji psixologiyanın əsasları. Bakı: Adiloğlu, 2003, 282 s.
6. Hüseynova.N., Xarici dil dərslərini maraqlı edən əsas amillər // Elmi xəbərlər, ADU, 2007/2.
7. Hüseynzadə.G., Dil Təlimində İnnovativ Metodlar, Bakı – 2012, 104 s.
8. Kərimov.F., Şifahi nitqin inkişafı yolları. Bakı – 2002, 137 s.
9. Mahmudov.H., Fransız dili dərslərində texniki vasitələr çalışmalarından istifadə yolları, 1986. 46 s.
10. Mehrabov.A, Abbasov.Ə., Zeynalov.Z., Həsənov.R., Pedaqoji texnologiyalar. B.: Mürtəcim, 2006, 372 s.
11. Mustafayev T.Ə., Səməndov C.H. Çoxdillilik şəraitində fonetikanın təliminin bəzi psixoloji xüsusiyyətləri / Respublika xalq təhsili sistemində xarici dillərin fasiləsiz tədrisi problemi üzrə elmi-seminar müşavirənin tezisləri. Gəncə, 1990, s. 49.
12. Rzayeva.F., Motivasiya şagirdlərdə fransız dilinə marağın yaradılması vasitəsidir, 2005, 134 s.
13. Salahov.R., Dil bacarıqlarının öyrədilməsinə mane olan bəzi amillər //

Elmi xəbərlər, ADU, 2008/2.

- 14.Şirəliyev.Ə., Xarici dillərin tədrisində innovativ yanaşmalar / Xarici dillərintədrisinin aktual problemləri IV Respublika elmi konfransı materialları.Mürtəcim, 2011

b)Rus dilində:

- 15.Барсук Р.Ю. Основы обучения иностранному языку в условияхдвуязычия. М.: Высшая школа, 1983.
- 16.Гез Н.И., Ляховицкий М.В., Миролубов А.А., Фоланкина С.К., Шатилов С.Ф. Методика обучения иностранным языкам в среднейшколе. М.: Высшая школа, 1982, 373 с.
- 17.Демьяненко М.Я., Лазаренко К.А., Кислая С.В. Основы общей методикиобучения иностранным языкам. Киев: Виша школа, 1976, 286 с.
- 18.Павлов И.П. Лекции о работе больших полушарий головного мозга. Полное собрание трудов М.-Л., 1947.
- 19.Пассов Е.И. Коммуникативный метод обучения иноязычномуговорению: Пособие для учителей иностранного языка. М.: Просвещение, 1985, 208 с.
- 20.Пассов Е.И. Основы методики обучения иностранным языкам. М.:Русский язык, 1977, 216 с.
- 21.Рогова Г.В., Верещагина И.И. Методика обучения английскому языкуна начальном этапе в средней школе. М., 1988, 116 с

c)Fransız dilində:

- 21.Carol A. Fleming, It's the Way You Say It: Becoming Articulate, Well-spoken, and Clear, 2010, 86 p.

22. Emilia Hardman , Active Listening 101: How to Turn Down Your Volume to Turn Up Your Communication Skills, 2012 , 136 p.
23. Helio Fred Garcia , The Power of Communication: Skills to Build Trust, Inspire Loyalty, and Lead Effectively, 2012, 209 p.
24. Kevin T. McCarney, The Secrets of Successful Communication: A Simple Guide to Effective Encounters in Business (Big Brain vs. Little Brain Communication), 2011, 147 p.
25. Penny Ur, A course in English Language Teaching, Cambridge, 2012, 325 p.
28. Richards, J.C and Rodgers, Th.S. 2003. Approaches and Methods in Language Teaching, Cambridge: Cambridge University Press, p 240

d) İnternet əsaslı:

29. <http://www.muallim.edu.az/arxiv/2013/40/18.htm>
30. <http://www.tehsilproblemleri.com/?p=2408>
31. https://schoolweb.dysart.org/.../Vol7_1.pdf
32. <http://www.listenaminute.com/>
33. <https://teachingcommons.stanford.edu/.../teachi>
34. <https://www.ed.gov/.../use-technology-teaching>
35. www.edutopia.org/.../how-teachers-use-technol... 36. www.smu.edu › ...
› Teaching Resources